

Starý režim a světová revoluce. Proměny svobody v dějinách z pohledu Karla VI. Schwarzenberga a Tomáše Garrigua Masaryka

The Old Regime and the World Revolution. Transformation of Freedom in History from the Perspective of Karel VI. Schwarzenberg and Tomáš Garrigue Masaryk

Pavel Máša / pavelmasa@seznam.cz

Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Abstract

The First World War in 1918 was considered as a manifestation of much deeper changes that had taken place in Europe since the turn of the 18th and 19th centuries. This development could be evaluated differently. The thesis will present the perspectives of two prominent Czech intellectuals – Tomáš Garrigue Masaryk and Karel VI. Schwarzenberg. It will be shown how these two different, but in many ways similar personalities viewed the issue of freedom under the impression of more general social and political development in postwar Europe. Therefore it will be important to answer what was their ideal of freedom, what role freedom play, according them, in the life of individual and society and how it can be best secured.

Keywords

Freedom – Tomáš Garrigue Masaryk – Karel VI. Schwarzenberg – democracy – aristocracy – parliamentarism – catholicism

Úvod

Dlouhé devatenácté století ohraničují dva milníky. Na jeho počátku stála tzv. Velká francouzská revoluce, která podle Alexise de Tocquevilla ve skutečnosti nebyla zcela nečekaná a sama o sobě ani převratná. Francie pouze „urychlila Revoluci, která se v celé ostatní Evropě jen s námahou přibližovala,“ a jejíž přípravy probíhaly „už řadu století“.¹ Tocqueville přitom nepochyboval, že „všechno, co Revoluce učinila, by se událo i bez ní. Byla pouze násilným urychlením procesu, který připojil politický stav ke stavu sociálnímu, činy k idejím a zákony k mravům“.² I tím lze vysvětlit ohlas, který revoluce ve své době vyvolala. Nejednalo se totiž o obyčejný převrat nebo povstání, ale o symbolický začátek dalekosáhlých změn, k nimž mělo po celé Evropě dojít.

Současníci revolučního dění se však nedokázali shodnout na jeho významu. Mnozí revoluci vítali jako počátek nového a šťastnějšího věku lidstva. „Revoluční horečku“ prožíval například Ludwig van Beethoven, který pod jejím dojmem napsal, že úkolem každého člověka je „milovat svobodu nade vše ostatní, (a) nezapírat pravdu, dokonce ani před trůnem“.³ Odlišně se na snahy a tužby Francouzů díval irský politik a filozof Edmund Burke, který by jim sice „upřímně“ přál povzbuzení „duchem rozumné svobody“, ale o jejich počínání choval „naneštěstí velké pochybnosti“.⁴ Zásady, o něž revolucionáři usilovali, stejně jako metody, kterými je hodlali prosadit, podle něj musely vést k jedinému výsledku, a rozhodně jím nebyla svoboda, rovnost a bratrství: „Masakry, mučení, šibenice! Tak vypadají vaše lidská práva! To jsou plody metafyzických deklarací, které jste tak lehkomyšlně rozšiřovali a které nyní tak hanebně anulujete!“⁵

Spory o povaze a následcích Velké francouzské revoluce se vedly i v dalších desetiletích. Ani v polovině 19. století nebylo podle Tocquevilla možné tento nesmírně složitý jev jednoznačně zhodnotit. Teprve „budoucnost“ vyřkne soud, zda „měla Francie na osudy současníků blahodárný, nebo zhoubný vliv. Nikdo však nemůže pochybovat o tom, že je skutečně ovlivnila a dosud velmi ovlivňuje.“⁶ Prapůvod mnoha událostí a procesů v dlouhém 19. století byl skutečně spatřován právě v roce 1789, což se týkalo i dalšího mezníku, jímž byl tento věk ukončen. Ani v tomto případě nebyl převratný význam přisuzován světové válce samotné, nýbrž obecnějším politickým a společenským otřesům, které v souvislosti s ní probíhaly. Jednou z osob, která se na válečné dění dívala z této širší perspektivy, byl Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937). Místo o světové válce psal a přemýšlel o „světové revoluci“, kterou považoval za přirozené vyústění dosavadního vývoje a za pokračování někdejší revoluce ve Francii.

Podobně jako za Francouzské revoluce docházelo také v případě revoluce „světové“ k diskusím o jejím smyslu, přičemž i zde náleželo přední místo otázce svobody. Nastane

1 Tocqueville, A. de: *Starý režim a revoluce*, s. 7.

2 Tamtéž, s. 44.

3 Rhys, J.: *Beethoven and the sound*, s. 947.

4 Burke, E.: *Úvahy o revoluci*, s. 17.

5 Tamtéž, s. 227.

6 Tocqueville: A. de: *Starý režim a revoluce*, s. 7.

po skončení celosvětového konfliktu její rozšíření, nebo bude spíše omezena? Masaryk samotný nepochyboval o pozitivním přínosu revolučního procesu, jehož byl svědkem i aktérem. Mnozí však jeho optimismus nesdíleli. Jako Masarykův protipól lze uvést mladého Karla VI. Schwarzenberga (1911–1986), katolického intelektuála a historika, žáka Josefa Pekaře a představitele předního šlechtického rodu sídlícího v Čechách od 17. století. Také on sice spatřoval v soudobém dění výsledek proměn, které v Evropě probíhaly už několik staletí, na rozdíl od Masaryka se k nim ale stavěl značně kriticky a přikláněl se na stranu „starého režimu“.

Mezi Masarykem a Schwarzenbergem nikdy nedošlo k přímé diskusi, která proběhla například mezi Masarykem a Pekařem nebo Viktorem Dykem,⁷ přesto může být zajímavé myšlenkové světy právě těchto dvou intelektuálů rozdílných hodnot, náboženského přesvědčení i životních zkušeností porovnat, a to i proto, že se do určité míry přece jen střetávaly. Masaryk, který stál u obnovení české (resp. vzniku československé) státnosti, se stal ještě za svého života mýtem a symbolem nového státu.⁸ Prezident se přitom nikdy netajil tím, jak si představuje ideové a hodnotové základy, na kterých by měla Československá republika spočívat. Nehledě na to, jaké byly reálné možnosti hlavy státu prosazovat svoji vizi v rámci politického systému první republiky, mnozí politici a intelektuálové cítili potřebu se s tímto „oficiálním“ pohledem na smysl a úlohu československého státu vyrovnat.

Také Schwarzenberg se coby mladý intelektuál ve svých textech příležitostně dotýkal osoby prvního československého prezidenta, jeho politických názorů a jeho pojetí historie. Svým způsobem tak organicky navazoval na kritiku, která vůči Masarykovi směřovala od některých jeho oponentů, například již zmíněného Dyka nebo Pekaře, kterých si Schwarzenberg vysoce vážil a jejichž myšlenky mu v mnoha ohledech konvenovaly. V tomto ohledu ale můžeme sledovat zajímavý rozpor. V nemnoha textech, které Schwarzenberg za první republiky publikoval pod svým jménem, se o Masarykovi vyjadřoval poměrně uctivě. Například ve své úvaze o Pekařovi napsané nedlouho po historikově smrti Schwarzenberg ocenil, byť skrze Pekařova slova, Masarykovu velikost coby člověka a myslitele, současně se ale jednoznačně přihlásil k Pekařovu pojetí historie a politiky proti tomu Masarykovu.⁹ Naopak ve statích uveřejněných pod pseudonymem Schwarzenberg činil na hlavu státu nepřímé, ale o to kritičtější narážky.

Oproti tomu Masaryk na Schwarzenberga přímo reagovat v podstatě nemohl, protože aristokrat svoje články a úvahy za první republiky zpravidla nevydával pod svým jménem, a navíc začal být literárně aktivní v době, kdy se Masaryk kvůli věku a zdravotnímu stavu z veřejného života stahoval. Hlava státu se však v některých případech vyjadřovala k idejím a osobám, které byly Schwarzenbergovi blízké a z nichž šlechtic ve svém myšlení čerpal. Masaryk se rovněž vyjadřoval velmi kriticky na adresu těch představitelů „staré šlechty“, kterým „republika, řekněme mírně, nepřirostla k srdci“ a smýšleli reakčně, což v určitém smyslu platilo také o Schwarzenbergovi, ačkoli přímo jemu tato slova ještě směřovat nemohla.¹⁰

7 Srov. Kučera, M.: *Pekař proti Masarykovi*; Tomeš, J.: *Viktor Dyk a T. G. Masaryk*.

8 O vnímání masarykovského mýtu nejnověji Šedivý, I.: *T. G. M.*

9 Schwarzenberg, Karel VI.: *Torzo díla* (dále jen TD). Praha 2007, s. 771–777.

10 Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie*. Díl III., s. 352.

Přestože mezi Schwarzenbergem a Masarykem tedy nikdy nedošlo k přímé konfrontaci, oba se ve svých textech zabývali obdobnými problémy, což nám umožňuje pokusit se jejich pomyslný dialog rekonstruovat a hledat tak nejen očekávatelné rozdíly, ale někdy i překvapivé shody v jejich myšlení.¹¹ Z mnoha témat, která by bylo možné v souvislosti s Masarykem a Schwarzenbergem rozvíjet, zde bude věnována pozornost právě otázce svobody, která byla pro oba myslitele klíčová. Na následujících stránkách se pokusím objasnit, jaké bylo pojetí svobody u Schwarzenberga a Masaryka, v čem podle nich svoboda vlastně spočívala a jakou roli jí přisuzovali v životě jedince i společnosti. Z pohledu historika bude obzvlášť zajímavé sledovat, jak se dívali na proměny této ideje v dějinách. Zaměřím se proto na otázku, jak se v jejich výkladu historie lišila podoba a míra svobody za „starého režimu“ a po „světové revoluci“, ale také jakým způsobem podle nich mohla být na základě dosavadních zkušeností svoboda nejlépe zajištěna do budoucna. Porovnání Masarykových a Schwarzenbergových názorů v této oblasti může přispět k prohloubení našich vědomostí o těchto dvou intelektuálech, zároveň tak lépe vyniknou některé specifické rysy jejich myšlení, které by mohly být při odděleném studiu jejich filozofických soustav a jejich výkladu historie snáze přehlédnuty.

Literatura zabývající se Masarykem a jeho myšlením je nesmírně bohatá a není dost dobře možné ji v úplnosti obsáhnout. Snažil jsem se proto zohlednit především ty práce o Masarykově životě a díle, které jsou relevantní z hlediska otázek, které si zde kladu. V případě Karla Schwarzenberga je literatura méně početná. Opakovaně se jím zabýval Martin C. Putna, který se soustředil na aristokratovo literární dílo a myšlenkový svět, přičemž se stručně dotkl i jeho pojetí svobody.¹² K týmž tématům přispěl cennými postřehy Václav Horčíčka, který nastínil Schwarzenbergovy životní osudy v meziválečném Československu.¹³ Zmínit je třeba i starší, ale stále cennou studii Petra Placáka o šlechticově životě a vybraných aspektech jeho myšlení a hodnotového ukotvení.¹⁴

Časově je práce vymezena roky 1918 a 1938, tedy obdobím mezi dvěma světovými válkami, ovšem s přihlédnutím na československé realie. Konec první světové války, nové uspořádání Evropy a vznik Československa totiž tvořily důležitý rámec, ve kterém Masaryk a Schwarzenberg přemýšleli o mnoha zásadních otázkách a problémech. Oba vnímali světový konflikt a procesy, které jím byly uvedeny do pohybu, jako završení dosavadního historického vývoje a jako mezník mezi starým a novým pořádkem. Jednalo se podle nich o dobu přerodu, přičemž nebylo jasné, jak bude nový svět nakonec vypadat a které síly a hodnoty v něm převážní, což se odráželo i v jejich myšlení.

Jelikož záměrem studie je zjistit, jak oba intelektuálové v konkrétní historické situaci meziválečného světa přemýšleli o svobodě a jejích proměnách v dějinách, nebude brán zřetel na ty texty Masaryka a Schwarzenberga, které vznikly jindy než ve sledovaném období. Samozřejmě si uvědomuji problematičnost takovéto selekce. Především Masaryk měl za sebou v době vzniku republiky více než 40 let publicistické a spisovatelské činnosti,

11 K rozdílu a podobnostem mezi oběma muži viz Placák, P.: *Duch křesťanství*. Část 3, s. 120–122.

12 Např. Putna, Martin C.: *Torzo díla Karla VI. Schwarzenberga*, s. 7–82.

13 Horčíčka, V.: *Schwarzenbergové*, s. 423–584.

14 Placák, P.: *Duch křesťanství a duch otroctví*. Část 1–3, s. 43–58; s. 107–120; s. 116–127.

na kterou navazoval. Na druhou stranu lze Masarykovo myšlení, podobně jako v případě dalších filozofů a politiků, nepochybně rozdělit na určité periody ohraničené zřetelnými mezníky. Vznik ČSR a zvolení Masaryka za hlavu nového státu takový přelom zcela jistě představují.¹⁵ Masaryk musel znovu prověřovat platnost svých dřívějších tezí s ohledem na nově vzniklé poměry i zkušenosti, které postupně nabýval, navíc se objevily některé nové intelektuální výzvy, například expanze komunismu, zrod fašismu a nacismu, před nimiž musel svoje principy obhájit. Z toho důvodu má dle mého soudu smysl zabývat se Masarykovým myšlením v době jeho prezidentství jako do určité míry samostatným fenoménem, čímž se může připravit půda pro pozdější charakteristiku jednotlivých etap jeho myšlenkového vývoje a stanovení jejich vzájemného poměru.

Odlišná je situace v případě Karla Schwarzenberga. Sledovat výhradně dobu intelektuálního a spisovatelského „zrání“ mladého aristokrata bez přihlídnutí k jeho pozdějšímu myšlenkovému vývoji se při takto vymezeném tématu studie nejeví jako příliš problematické. Zásadní bude i v tomto případě zjistit, jak Schwarzenberg vnímal ideu svobody v souvislosti s proměnami meziválečného světa, které jako současník bezprostředně sledoval. I zde je ale třeba podotknout, že Schwarzenberg se k mnoha tématům, jichž se poprvé dotkl už ve 30. letech, opakovaně vracel, přičemž také jeho myšlení bylo postupně ovlivňováno prožívanými událostmi, jako byla druhá světová válka, nástup komunismu nebo zkušenost exilu.

Pramennou základnu, ze které budu vycházet, představují Masarykova veřejná vystoupení v letech 1918 až 1937, konkrétně jeho projevy, články a studie, případně rozhovory, které vedl s českými i zahraničními žurnalisty. Tyto texty jsou shromážděny v kritické edici *Cesta demokracie* I–IV, která vyšla v rámci *Spisů T. G. Masaryka*.¹⁶ V téže ediční řadě vyšly rovněž tři knižní práce, které Masaryk v době svého prezidentství napsal nebo byl jejich spoluautorem. Jedná se předně o *Světovou revoluci* z roku 1925,¹⁷ v níž se první československý prezident pokusil podat přehled své filozofie a objasnit ideové a historické základy, na nichž nová republika spočívala nebo by podle svého zakladatele měla spočívat. Podobný účel sledovaly, ovšem popularizační a širší veřejnosti přístupnější formou, dva knižní rozhovory – Čapkovy *Hovory s T. G. Masarykem* a *Duch a čin* od Emila Ludwiga.¹⁸

Jádro textů z pera Karla Schwarzenberga ze 30. let vyšlo ve výboru *Torzo z díla* uspořádaném Martinem C. Putnou.¹⁹ Využiji ovšem i některé další články, které nebyly do tohoto souboru zařazeny. Jedná se o několik kapitol z dvoudílné práce *Pravicové postavy*, kterou Schwarzenberg publikoval pod jménem Bojna v letech 1936 a 1937,²⁰ a pak jeho stati z časopisu *Řád* uveřejněné pod pseudonymy Kyril Malidajev a Jindřich Středa.

15 Tradičně bývá spatřován rozdíl v Masarykově myšlení před světovou válkou a po ní, viz Patočka, J.: *Masaryk a dnešní otázky*. Díl I., s. 88.

16 Masaryk, T. G.: *Cesta demokracie*. Díl I–IV (dále jen CD I–IV).

17 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*.

18 Čapek, K.: *Hovory*; Ludwig, E.: *Duch a čin*.

19 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*.

20 Bojna [Karel VI. Schwarzenberg]: *Pravicové postavy*. Díl I–II.

Schwarzenberg a Masaryk – srovnání osobností

Mezi Masarykem a Schwarzenbergem bychom dokázali nalézt celou řadu rozdílů, ale také podobností. Právě díky nim může být zajímavé a přínosné jejich myšlení (nejen) o problematice svobody a jejich proměnách v historickém vývoji porovnat. Hned na začátku je proto vhodné upozornit alespoň na ty důležitější odlišnosti a analogie mezi oběma muži a mít je i dále na paměti. Odráží se v nich totiž některé jejich charakteristické rysy, které mohly do velké míry ovlivňovat jejich uvažování o řadě témat včetně jejich pojetí svobody.

Předně je třeba zmínit výrazný věkový rozdíl mezi oběma intelektuály. V době vzniku Československa bylo Masarykovi již šedesát osm let, kdežto Schwarzenbergovi teprve sedm roků. Masarykův život se v období první republiky pomalu uzavíral a první československý prezident si tak mohl dovolit přistoupit k pokusu o určitou syntézu svého dosavadního myšlení a práce. Při svém uvažování se opíral o bohaté zkušenosti a již „hotový“ myšlenkový a hodnotový systém vytvořený na základě dřívější soustavné četby a studia, ale i osobitého promyšlení mnoha dalších autorů. Možná i proto hlava nového státu na sklonku života už neměla potřebu přespříliš odkazovat na jiné filozofy a spisovatele, ale vystačila si „sama se sebou“. Masaryk v projevech či rozhovorech shrnoval, opakoval a někdy i modifikoval především svoje vlastní teze týkající se klíčových problémů, které jej trápily.

Oproti tomu Schwarzenberg v meziválečných letech dospíval a jeho osobnost i pohled na svět se teprve utvářely. Při tom na něj působila celá řada českých i zahraničních myslitelů, k nimž se otevřeně hlásil a o jejichž díle ve svých textech velmi často referoval. Mnohé vlastní nebo alespoň sobě blízké názory v podstatě tlumočil skrze medailonky jiných autorů, s nimiž se snažil české publikum seznámit. Někdy může být v podobných případech obtížné stanovit, s kterými z prezentovaných myšlenek mladý šlechtic souhlasil. Schwarzenberg si totiž dokázal přes četné vnější impulsy zachovat značnou intelektuální nezávislost. Žádnou z teorií, koncepcí ani ideologií, které jej zaujaly, nepřebíral en bloc, ale vybíral si z nich jednotlivé ideje či obecnější teze vyhovující jeho vlastnímu pohledu na svět, který byl už v této době poměrně vyhraněný, jak dokládají jeho původní úvahy.

Zásadní rozdíl mezi Masarykem a Schwarzenbergem spočíval v jejich původu a společenském statusu včetně posunu, k němuž v tomto ohledu došlo po roce 1918. Masaryk, syn kočovního a služebného z prostých poměrů, dosáhl vlastní pílí a schopnostmi už před válkou významného postavení coby profesor české univerzity v Praze. Stal se jednou z nejvýraznějších, ale také nejkontroverznějších postav českého intelektuálního i veřejného života své doby. Přesto byla jeho reálná politická moc omezená, protože za ním nestála žádná z vlivných politických stran. Radikální přehodnocení Masarykovy role v české společnosti přinesla první světová válka a úspěšná „osvobozovací akce“ v zahraničí, které stál filozof v čele. Doposud nezávislý intelektuál se vrátil do vlasti jako hlava nového státu a nezpochybnitelná autorita, kterou v tu chvíli uznávala i řada jeho oponentů.²¹ Ačkoli se v průběhu času Masaryk stal opět terčem kritiky z mnoha stran a jeho reálný mocenský

21 Např. Karel Kramář, Josef Pekař.

vliv nebyl ani v tomto období takový, jaký by si on sám pravděpodobně přál,²² pro velkou část společnosti fungoval až do své smrti jako symbol a ztělesnění Československé republiky, což se ukázalo i při jeho pohřbu.

Schwarzenberg se narodil jako dědic jednoho z nejbohatších a nejvlivnějších šlechtických rodů v českých zemích, jehož role v moderních českých dějinách ale byla vnímána rozporuplně. Kníže Karel III. Schwarzenberg byl jedním z předáků české historické šlechty, spolupracovníkem Františka Ladislava Riegra a jeho zásluhy o obranu práv Českého království, které hodlal dle svých slov hájit „až do těch hrdel a statků“ byly všeobecně uznávány.²³ Na druhou stranu jeho syn, který měl po otci převzít vedení českého aristokratického tábora, vysoká očekávání nenaplnil. U širší české veřejnosti se zviditelnil především svým výrokem o husitech jako „bandě lupičů a žhářů“, který pronesl na zemském sněmu v roce 1889 a který vyvolal značné pobouření v českém občanském táboře.²⁴ Velké naděje byly vkládány do jeho syna, Karla V., který se hlásil k českému národnímu hnutí. Mladý aristokrat ovšem padl hned na začátku války.²⁵

Po vzniku republiky byly šlechtické tituly i výsady zrušeny, což mělo hlubší symbolický význam. Aristokracie byla často vnímána jako národnostně, ale i hodnotově cizorodý prvek v české společnosti, která se naopak vyznačovala demokratismem a svobodomyšlností. Tento pohled vycházel z narativu Františka Palackého²⁶ a byl později opakován a modifikován řadou dalších autorů. Zmínit je třeba Josefa Holečka, který ve své práci *Česká šlechta* vydané knižně na začátku roku 1918 podal jakýsi důkladný „obžalovací spis“²⁷, v němž vyjmenoval všechny „hříchy“, jichž se aristokracie v českých dějinách dopustila. Holeček zde vlastně předznamenal zrušení šlechtického stavu, když v závěrečné kapitole „Bez šlechty za cílem dál!“ konstatoval: „České šlechty není, její vlastní vinou jí není. Musíme si toho býti vědomi a smířiti se s nutností, že jest nám obejítí se bez ní.“²⁸

Naděje na změnu podle Holečka nebylo možné očekávat ani od nejmladšího pokolení „české“ aristokracie. Dokonce i potomci vlastenecky smýšlejícího Karla V. Schwarzenberga, Karel VI. a František, měli být podle Holečkových informací přes poslední vůli zesnulého otce vychovávaní lidmi „německého vědomí“ a Orlík se tak „zase němč“.²⁹ Holečkovy zprávy však nebyly přesné, z Karla VI. i jeho bratra vyrostli čeští vlastenci,³⁰ v Karlově případě je možné hovořit přímo o nacionalistovi.³¹ Možná i proto aristokrat později psal o Holečkovi se zjevným pohrdáním jako o „klepaři“.³² Naopak si o to více vážil svého

22 Viz Broklová, E.: *Prezident Republiky*, s. 29–30; Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 387.

23 Bezecný, Z.: *Příliš uzavřená společnost*, s. 48–50.

24 Tamtéž, s. 50–54.

25 Tamtéž, s. 54–55.

26 Činát, K.: *Dějiny a vyprávění*, s. 79, 107.

27 *Obžalovací spis české šlechty*. Národní listy 5. 4. 1918, s. 5.

28 Holeček, J.: *Česká šlechta*, s. 160.

29 Tamtéž, s. 158.

30 František Schwarzenberg se s novou republikou na rozdíl od svého bratra do značné míry ztotožnil, viz Horčíčka, V.: *Schwarzenbergové*, s. 444.

31 Tamtéž, s. 440.

32 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 198.

učitele historie Josefa Pekaře, který se po válce šlechtického stavu a jeho zásluh o českou národní věc jako jeden z mála zastal.³³ Schwarzenberg tak vyrůstal ve světě, kde jeho původ nepřinášel výsady, ale spíše stigma, se kterým se musel vyrovnávat, o což se pokoušel také svým literárním a historickým dílem.

Je třeba dodat, že podobné dilema, jak fungovat ve zcela jiné poválečné společensko-politické konstelaci, neřešil pouze Schwarzenberg samotný, ale také celá řada příslušníků aristokracie. Můžeme předpokládat, že většina z nich se různými cestami snažila s novou realitou smířit a působit v ní jako soukromé osoby hájící svoje ekonomické zájmy. Vedle toho ale najdeme vyhraněnější postoje. Někteří aristokraté, hlavně ti, kteří měli blíže k německému prostředí, se proti novému státu stavěli opozičně.³⁴ Jiní se naopak s „Masarykovou“ republikou ztotožnili a vstoupili do jejích „služeb“,³⁵ což se týkalo i Schwarzenbergova bratra Františka.³⁶ Československo tak i přes zrušení šlechtických titulů nakonec umožňovalo i „staré šlechtě“ zapojit se do „budování státu“, pokud o to měla ona sama zájem. To se ovšem nedalo říci o Karlu Schwarzenbergovi, jemuž republika sice k srdci skutečně příliš nepřirostla, vřelý vztah jej ale poutal k českému státu, což se projevilo i v jeho angažmá na sklonku první republiky.³⁷

Další oblast, v níž se Masaryk se Schwarzenbergem rozcházel, bylo náboženství. Oba byli hluboce věřící, ovšem Schwarzenberg byl po celý život praktikujícím katolíkem, což odpovídalo i rodové tradici, Masaryk byl rovněž pokřtěný katolík, nicméně později konvertoval k evangelíkům, a nakonec se pohyboval „*mimo jakýmkoli konfesemi*“.³⁸ Schwarzenberg i Masaryk měli kvůli svému náboženskému přesvědčení v českém prostředí nelehkou pozici. Pro Schwarzenberga byla katolická složka jeho identity nesmírně důležitá a dával ji ostentativně najevo. Nešlo přitom jen o víru, katolicismus silně ovlivnil také jeho pohled na kulturu, morálku, ale i pohled na české a evropské dějiny. V české společnosti, jejíž nezanedbatelná část pohlížela na katolickou církev s nedůvěrou podobně jako na šlechtu, což se projevilo i na sekularizačních tendencích po vzniku republiky,³⁹ se Schwarzenberg ocitl ve dvojnásob složité situaci. Zřejmé i kvůli svému původu nebyl vřele přijat ani u svých souvěrců a katolických spisovatelů, jako byli Jan Čep nebo Jaroslav Durych, kterých si přitom sám považoval.⁴⁰

Podobně Masaryk se kvůli svým neortodoxním názorům, které byly pro mnohé křesťany obtížně přijatelné (např. popírání Ježíšova božství), stával předmětem kritiky ze strany katolíků, ale mnohdy nenacházel porozumění ani u protestantů.⁴¹ Pnutí existovalo

33 Tamtéž, s. 775.

34 Glassheim, E.: *Urození nacionalisté*, s. 93–94.

35 Konkrétní příklady viz Hazdra, Z.: *Šlechta ve službách*.

36 Tamtéž, s. 182n.

37 Glassheim, E.: *Urození nacionalisté*, s. 162.

38 Dokulil, M.: *Masaryk a náboženství*, s. 13. Srov. Marek, P.: *Český katolicismus*, s. 404.

39 K některým sporným otázkám, které se mezi československým státem a zástupci katolické církve (ale také uvnitř katolické církve samotné) objevily po vzniku samostatné republiky, viz Šmíd, M.: *Apoštolský nuncius*, s. 38–39; Marek, P.: *K některým aspektům*, s. 161–179.

40 Horčíčka, V.: *Schwarzenbergové*, s. 442–443.

41 Dokulil, M.: *Masaryk a náboženství*, s. 79.

také mezi Masarykem a liberály, jimž filozof vyčítal „náboženský indiferentismus“.⁴² Napjaté však byly především vztahy Masaryka a představitelů katolické církve, a to jak před, tak i po válce. Masaryk měl vůči katolické církvi, její věrouce, hierarchii a roli v dějinách mnohé výhrady, o nichž otevřeně hovořil. Také proto se k hlavě státu a jejímu pojetí českých dějin stavěli mnozí katoličtí intelektuálové, včetně Schwarzenberga, kriticky.

Masaryk a Schwarzenberg se nacházeli v protilehlých táborech rovněž ve sféře politiky. Ani jednoho z nich není možné jednoduše zařadit k určitému ideovému proudu, natož ke konkrétní politické straně. Oba spojovalo právě to, že se vlastně nedokázali plně identifikovat se žádným ze subjektů, které na československé meziválečné politické scéně působily. Jejich politická inklinace však byla zřejmá. Na pomyslné pravolevé ose, aniž by si přitom tento text kladl ambici pojmy „pravice“ a „levice“ přesně vymezit anebo určit, co si pod nimi Masaryk se Schwarzenbergem představovali, můžeme zařadit prezidenta „nalevo“ a aristokrata „napravo“. Masaryk věřil v socialismus, byť s určitými výhradami a požadavkem jeho teoretické i praktické reformy.⁴³ Obecně bližší mu byly levicové strany⁴⁴ a sám po válce s uspokojením konstatoval, že vývoj jde „doleva“.⁴⁵ Naopak Schwarzenberg se opakovaně hlásil k „pravici“ a ve 30. letech v reakci na Masaryka se zadosťučiněním prohlásil že vývoj jde „doprava“.⁴⁶ Přesto, nebo právě proto mu ale vadila „vyprázdněnost“ české politické pravice, kterou podle něj zastupovala vlastně jen národní demokracie. Je zajímavé, že Schwarzenberg ve svých textech v podstatě nebral v úvahu lidovou stranu, která by mu mohla být světonázorově nejbližší. Zřejmě mu, podobně jako mnoha dalším radikálněji laděným katolíkům, nevyhovoval smířlivý a promasarykovský směr strany reprezentovaný jejím předsedou Janem Šrámkem.⁴⁷

Přes četné rozdíly měli Masaryk se Schwarzenbergem i některé společné rysy. Oba byli bytostnými intelektuály, kteří svým rozhledem dalece překračovali běžné české poměry. Trefný je ale postřeh, že Masaryk v sobě dokázal v případě potřeby, například při vytváření válečné propagandy, intelektuála „potlačit“ a vystupovat jako zdatný politik, který některé svoje principy alespoň dočasně „odložil“, aby dosáhl vyčteného cíle.⁴⁸ Tuto hranici mezi „nepraktickým“ intelektuálem⁴⁹ a politikem Schwarzenberg nikdy překročit nedokázal a pravděpodobně k tomu ani necítil nutkání. Podobné bylo také zaměření obou myslitelů. Shodně vystupovali jako břitví kritici soudobých společenských poměrů, kteří neváhali jít pro tvrdé slovo daleko a nevyhýbali se ani ironii či posměškům vůči svým názorovým oponentům, ačkoli tato jejich poloha se projevovala především v anonymně publikovaných textech. Je přitom paradoxní, že problémy často spatřovali na stejném místě – kritizovali kapitalismus i komunismus, totalitární tendence v meziválečném

42 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 401.

43 Masaryk, T. G.: *CD II*, s. 39.

44 Srov. Masarykova série článků *Volby a po volbách* z roku 1928, kde analyzuje jednotlivé politické strany, Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 350n.

45 Masaryk, T. G.: *CD II*, s. 499.

46 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 113.

47 Putna, M. C.: *Česká katolická literatura*, s. 192.

48 Kováč, D. – Michela, M.: *Na cestě k poznání*, s. 159.

49 Horčíčka, V.: *Schwarzenbergové*, s. 433.

období, vulgární nacionalismus, tradiční českou „úzkoprstost“ či přebujelé stranictví. V neposlední řadě Masaryka a Schwarzenberga spojoval hluboký zájem o dějiny a hledání jejich „smyslu“, ale i důraz, který při svých úvahách kladl právě na otázku svobody a její význam pro lidskou společnost.

Pojetí svobody u Schwarzenberga a Masaryka

Svoboda byla v novodobých dějinách⁵⁰ předmětem úvah nespočtu myslitelů, kteří se pokoušeli podat její definici, charakterizovat její význam pro člověka a společnost, případně stanovit její jednotlivé formy a jejich vzájemný poměr.⁵¹ Asi nejznámější a doposud nevlivnější pojetí různých druhů svobody⁵² ve svojí přednášce z roku 1958 nabídl rusko-britský filozof Isaiah Berlin, který rozdělil svobodu na „pozitivní“ a „negativní“.⁵³ „Pozitivní“ svobodu Berlin definoval jako svobodu „k něčemu“. Takovéto pojetí svobody vychází „z přání jednotlivce být svým pánem“. Člověk disponující touto svobodou může „vymýšlet vlastní cíle a postupy a uskutečňovat je“, může tedy prosazovat svoji vůli.⁵⁴ Oproti tomu „negativní“ svoboda podle Berlina představuje svobodu „od něčeho“: „Běžně se říká, že jsem svobodný v té míře, v níž žádný člověk ani lidské sdružení nezasahuje do mého jednání.“⁵⁵

Na první pohled se může zdát, že pojmy „pozitivní“ svoboda, znamenající, že „jsem svým pánem“, a „negativní“ svoboda, spočívající v tom, že „mi druzí nebrání rozhodnout se, jak se rozhodují“, nejsou nijak zvlášť vzdáleny, protože „jen říkají totéž z negativního a pozitivního aspektu“. Ve skutečnosti se ale podle Berlina obě pojetí svobody v dějinách vyvíjela odlišnými směry, „a nakonec se navzájem dostala do přímého konfliktu“.⁵⁶ Ten je zapříčiněn tím, že přívrženci těchto dvou konceptů sledují odlišné cíle. Jedni chtějí zkrotit autoritu jako takovou, druzí ji chtějí mít ve vlastních rukou.⁵⁷ Hlasatelem „pozitivní“ svobody byl například Jean Jacques Rousseau, který požadoval, aby všichni příslušníci společnosti měli podíl na veřejné moci, která je oprávněna zasahovat do každého aspektu života všech občanů. Proti tomuto principu se stavěli klasičtí liberálové jako John Stuart Mill, kteří se obávali, že takto pojatá svoboda by ve svých důsledcích mohla ohrozit „negativní“ svobodu jednotlivců, respektive jejich suverenitu.⁵⁸ To znepokojovalo i samotného

50 Hannah Arendtová upozornila, že například pro antické filozofy svoboda ještě nepředstavovala zásadní otázku, viz Arendtová, H.: *Kříze kultury*, s. 67–68.

51 Srov. Petrussek, M. (red.): *Velký sociologický slovník*. Díl II. „svoboda“, s. 1254–1255; Scruton, R.: *The Palgrave Macmillan Dictionary*, „freedom, political“, s. 260–262.

52 Srov. Swift, Ad.: *Politická filozofie*, s. 57.

53 Přehled ohlasů na Berlinův koncept i některých kritických připomínek k němu viz Carter, I.: *Positive and Negative Liberty*..

54 Berlin, I.: *Čtyři eseje o svobodě*, s. 230.

55 Tamtéž, s. 219.

56 Tamtéž, s. 231.

57 Tamtéž, s. 272–273.

58 Tamtéž, s. 268–269.

Berlina, který se domníval, že „pozitivní“ svoboda se za určitých podmínek může stát nástrojem moderních totalitárních režimů k ovládnutí společnosti.⁵⁹

Berlinovo rozdělení svobody na dva základní druhy, které stojí proti sobě, se stalo předmětem zájmu i kritiky mnoha dalších autorů. S Berlinovou teorií bylo dále pracováno, pojmy, které vymezil, byly různě modifikovány a proměňoval se i jejich obsah. To bylo umožněno mimo jiné tím, že původní Berlinův text je mnohohrstevnatý a autor se v něm (často jen letmo) dotýká celé řady různých témat a otázek. Pod oba základní typy svobody Berlin navíc zařadil některé různé dílčí formy svobody, jejichž vzájemný poměr ale ne vždy úplně přesně objasnil. Někteří myslitelé, například německo-britský filozof a politolog Ralf Dahrendorf přes určité kritické připomínky souhlasí s Berlinovým závěrem, že pro lidstvo je zásadní především „negativní svoboda“.⁶⁰ Jiní, kupříkladu kanadský filozof Charles Taylor, naopak upozorňují na problematickou stránku „negativní svobody“ a zdůrazňují význam svobody „pozitivní“ pro seberealizaci člověka.⁶¹ Pak jsou zde autoři, kteří Berlinovy definice zcela odmítají, ačkoli sami s jeho rozdělením svobody na „negativní“ a „pozitivní“ dále pracují, a pokoušejí se pod tyto obecnější kategorie umístit nově vymezené formy svobod.⁶²

Zdá se tedy, že pravdu měl Taylor, když konstatoval, že ačkoli můžeme donekonečna zpřesňovat charakteristiku obou druhů svobod a rozdílu mezi nimi, není pochyb o tom, že tyto dvě „rodiny“ politických svobod – „pozitivní“ a „negativní“ – v naší civilizaci prostě existují.⁶³ Berlinovo pojetí skutečně nebylo zcela svévolným myšlenkovým konstruktem, jak potvrzuje i politická praxe, v níž střet těchto dvou druhů svobody v moderních dějinách probíhá.⁶⁴ Při pokusu objasnit, jaké bylo pojetí svobody u Karla VI. Schwarzenberga a Tomáše Garrigua Masaryka, bych se z toho důvodu přidržel Berlinova základního dělení svobody na „negativní“ a „pozitivní“, přičemž bych se ale pokusil brát v potaz některé kritické připomínky, které na adresu Berlinovy teorie zaznívají, i postřehy, které přinesli další autoři zabývající se touto problematikou. Například je třeba vyvarovat se toho, že budeme považovat jednu z forem svobody za a priori „lepší“ nebo „bezpečnější“ než tu druhou. Ve větší míře je nutné vnímat rovněž problematické stránky obou pojetí svobody a také složitý poměr mezi svobodou a dalšími ideami, jimž lidstvo přikládá zásadní význam, například rovností nebo spravedlností. Na paměti je třeba mít také to, že existuje celá řada dílčích forem svobody (např. svoboda projevu), které může být obtížné zařadit pod jednu, nebo druhou obecnější kategorii svobody, protože jejich obsah a význam může být vykládán odlišně podle toho, ke kterému ze dvou základních typů svobody má ten který autor blíže.

Nejdříve ze všeho se pokusím zjistit, zda můžeme Masaryka a Schwarzenberga považovat za stoupence jednoho, nebo druhého typu svobody. Vzhledem k velkému množství

59 Swift, A.: *Politická filozofie*, s. 57–58.

60 Dahrendorf, R.: *Pokoušení nesvobody*, s. 50.

61 Srov. Taylor, Ch.: *What's Wrong with Negative Liberty*, s. 211–219.

62 Např. Swift, A.: *Politická filozofie*, s. 58n.

63 Taylor, Ch.: *What's Wrong with Negative Liberty*, s. 211; Carter, I.: *Positive and Negative Liberty*.

64 Srov. Putterman, T. L.: *Berlin's Two Concepts of Liberty*, s. 441.

definice pojmů „pozitivní“ a „negativní“ svoboda se jeví jako smysluplné spokojit se s jejich obecnější charakteristikou, kterou podal Berlin, a dále se zaměřit přímo na texty Masaryka a Schwarzenberga. Z nich je možné zjistit, jak svobodu oni sami definovali a jaký význam jí přisuzovali v lidském životě i fungování společnosti. Měla podle nich svoboda sloužit nějakému konkrétnímu cíli, a pokud ano, jakému? Záměrem této práce ale bude především objasnit, jak se vnímání svobody u obou mužů promítalo do jejich výkladu a hodnocení minulosti i soudobé meziválečné reality. Právě na způsobu, jakým Masaryk a Schwarzenberg pohlíželi na konkrétní historické jevy, procesy a události, je možné blíže poznat, co si pod svobodou představovali a které politické uspořádání společnosti by podle nich nejlépe zajistilo jimi preferovanou formu svobody pro Evropu i Československo v poválečném světě. Na závěr si pak můžeme společně s Dahrendorfem položit otázku, zda Schwarzenberg a Masaryk dokázali při svých úvahách odolat „pokušení nesvobody“ a zda se u nich neprojeví určité sympatie k totalitárnímu pojetí politiky a společnosti.⁶⁵

První československý prezident chápal svobodu v onom „pozitivním“ významu, tedy jako možnost seberealizace, ale současně příležitost aktivně (spolu)utvářet okolní svět podle vlastních představ. V tomto smyslu Masaryk definoval svobodu následovně: „*Svoboda znamená právo iniciativy ve všech oblastech, a zvláště také v oblasti politické.*“⁶⁶ Přímou podmínkou „politické svobody“ pro něj byly „*svoboda myšlení*“,⁶⁷ „*svoboda veřejného mínění*“ a „*svoboda tisku*“.⁶⁸ Tyto formy svobody považoval Masaryk za zásadní, protože „*svoboda znamená především právo kritiky idejí, institucí a jednání [...]*“,⁶⁹ a „*právo kritiky, kritiky ve všech oborech, je právem politické iniciativy*“.⁷⁰ Otevřená a svobodná kritika, jíž může být podroben jakýkoli jev nebo činitel veřejného života, je pak nutným „*předpokladem a metodou politiky demokratické*“.⁷¹ Pro Masarykovo pojetí svobody je charakteristická právě úzká spojitost mezi svobodou a demokracií. Svoboda je prezidentovi přímo „*cílem a podstatou demokracie*“.⁷² Rozdíl mezi dvěma základními druhy vlády – aristokracií a demokracií – podle něj spočívá v tom, že zatímco „*v aristokracii má právo iniciativy jen málo lidí, v demokracii všichni*“.⁷³ Demokracie tak nejlépe naplňuje ideál svobody, jíž „*všichni jsou povoláni a mnozí vyvoleni*“.⁷⁴

Otázkou ovšem je, jak mají občané prakticky nakládat s právem iniciativy, které jim svoboda poskytuje. Prezident nesdílel přesvědčení klasických liberálů, že svoboda je sama o sobě a za všech okolností pozitivní hodnotou a že jí člověk může využívat k libovolným

65 Dahrendorf, R.: *Pokušení nesvobody*, s. 88–89.

66 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 126.

67 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 26.

68 Ludwig, E.: *Ducha a čin*, s. 126.

69 Tamtéž.

70 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 368.

71 Tamtéž, s. 368.

72 Tamtéž, s. 359.

73 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 130.

74 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 115.

záměrům, pokud jimi nepřináší újmu někomu jinému.⁷⁵ Podle Masaryka „svoboda není prázdný rám, do kterého by si každý vložil, co chce; pravá svoboda dělá místo pro lepší poznání, lepší organizaci a rozumnější jednání“.⁷⁶ Tento výrok je důležitý, protože ukazuje meze, které Masaryk svobodě vytyčil. „Pozitivní“ svobodu nechápal jako svobodu „k čemukoli“, ale jako svobodu „k něčemu“ určitému. Aby konkretizoval, co měl na mysli onou „pravou“ svobodou, používal pro ni někdy přívlastky „demokratická“ nebo „humanitní“.⁷⁷ Svoboda v tomto smyslu měla napomáhat k rozvíjení demokracie a humanity, což byly v rámci Masarykova myšlení ústřední pojmy, které spolu úzce souvisely.⁷⁸

Demokracii totiž Masaryk nevnímal jako mechanismus vládnutí, ale v duchu humanismu, který mu byl mravním ideálem, politickým programem a prakticky „láskou k bližnímu“,⁷⁹ spíše jako poměr člověka k člověku.⁸⁰ Sám uznával, že podal více definic demokracie,⁸¹ přičemž jednou z nich byla „spoluvláda“,⁸² což jeho představám odpovídalo nepochybně lépe než „vláda lidu“. Podle prezidenta vyžaduje demokratický stát spolupráci všech svých občanů.⁸³ A je to právě svoboda, kterou se „umožňuje spolumyšlení, spolupráce a spolutvoření“,⁸⁴ protože takováto tvůrčí pospolitost je možná jedině mezi svobodnými lidmi. Stav svobody v Masarykových očích napomáhá mravnímu rozvoji každého člověka, čímž se utváří společenské klima, v němž může demokracie prakticky fungovat: „Svoboda je hlavní činitel demokracie. A působí sama sebou. To jsem pozoroval v Americe. [...] Když je svoboda, lidé nemají strach před sebou; kde je svoboda, tam se nelže.“⁸⁵ Zatímco jakákoli forma útlatku a z něho plynoucího otroctví vede k potřebě klamat, a to jak na straně „otroka“, tak „otrokáře“,⁸⁶ což spolupráci lidí znemožňuje, oproti tomu ve svobodě „lidé nelžou a nebojí se pořádku, že je chce ten druhý napálit nebo jim něco udělat; tam nemá člověk z člověka strach“.⁸⁷ Proto je zásadní rozdíl mezi aristokratismem, který říká „já pán – ty sluha nebo otrok“, a demokratismem, který staví na zásadě „já pán – ty pán“.⁸⁸

Tímto krédem se zároveň určuje vztah mezi svobodnými jedinci v demokracii. Demokracie je „vzájemným dopříváním svobody“⁸⁹ a svoboda znamená „nepotlačování jeden

75 Berlin, I.: *Čtyři eseje o svobodě*, s. 226; srov. Mill, J. S.: *Vybrané spisy o etice*, s. 17.

76 Čapek, K.: *Hovory*, s. 183.

77 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 358; týž: *CD II*, s. 53 a 482.

78 Viz. Neudorfllová, M. L.: *Zapomenutý koncept*, s. 243–256.

79 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 20.

80 Tamtéž, s. 374. Podobně týž: *CD II*, s. 467.

81 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 128.

82 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 210.

83 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 210.

84 Týž: *CD III*, s. 115.

85 Týž: *CD IV*, s. 137.

86 Týž: *CD I*, s. 104.

87 Čapek, K.: *Hovory*, s. 17.

88 Tamtéž, s. 208.

89 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 139.

druhého“.⁹⁰ Podle Masaryka „*my všichni jsme odpovědní za tu naši svobodu, za republiku, demokracii. Republika a demokracie znamená pracovat a dohodnout se jeden s druhým, ať již v ohledu národním, náboženském nebo sociálním. To znamená svoboda.*“⁹¹ V prezidentově uvažování tedy svoboda a demokracie do značné míry splývají, jedno umocňuje to druhé, ale také se vzájemně korigují, aby se nezvrhly ve svůj opak. Podobně jako existuje „nepráva“ svoboda, může být totiž i „*lžidemokracie*“.⁹² A stejně jako svoboda musí být „demokratická“, tak i demokracie není možná bez svobody.⁹³ Svoboda v Masarykově „pozitivním“ pojetí tudíž přináší právo iniciativy každému jednotlivci, současně mu ale ukládá povinnost aktivně jednat v součinnosti s ostatními členy společnosti o dosažení ideálu, kterým je pro filozofa demokracie. Tím jsou svobodě stanoveny jasné, i když poměrně široké mantinely, které umožňují konkurenci různých pohledů a zájmů při hledání kompromisu přijatelného pro všechny zúčastněné.

Zcela jiné byly představy a preference Karla Schwarzenberga, ačkoli svoboda měla v jeho uvažování podobný význam jako u Masaryka, dokonce z ní učinil hlavní téma několika svých textů. Mladý aristokrat považoval svobodu za „*přirozený lidský požadavek*“,⁹⁴ pojímal ji však „negativně“. „*Myšlenka svobody*“ podle něj spočívá v tom, že „*i stát, i občan, i jednotlivé složky státu a národa musí mít svá určitá práva, kterých nelze jednostranným násilím změnit, neboť jsou navázána na mravní zákon*“.⁹⁵ Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná o typické liberální pojetí „negativní“ svobody,⁹⁶ nicméně Schwarzenberg rozhodně nebyl klasický liberál, jak je zřejmé i z jeho důrazu na kolektivní entity jako stát či národ, a rovněž mravní zákon, z něhož měla svoboda vycházet, si představoval odlišně. Dokonce byl společně s francouzským politikem René La Tour du Pinem přesvědčen, že „*Svoboda, prohlášená liberalismem za svrchovanou zásadu, zničila skutečné svobody [...]*“.⁹⁷

Přestože Masaryk i Schwarzenberg odmítali liberální pojetí svobody, jejich vlastní koncepty se lišily. Jestliže pro Masaryka byla skutečnou svobodou ta „demokratická“, Schwarzenberg pro svůj ideál svobody používal přívlastky „*středověká*“ nebo „*feudální*“. Byl totiž přesvědčen, že právě „*středověké svobody byly svobodami proti vládě, svobodami, které státní orgán nemohl jednostranně výkonem svrchovanosti odstranit*“. Ale stejně tak středověký vládce byl svobodný v tom smyslu, že „*zase ovládaný se nemohl dotknout svrchovanosti královské a odstranit vladaře jednostranným výkonem národní vůle*“.⁹⁸

Obdobně jako v případě prvního československého prezidenta byl Schwarzenbergův koncept svobody pevně provázán s jeho představou ideální společnosti. „*Přirozený požadavek*“ svobody je podle šlechtice možné naplnit „*jedině ve státě postaveném na přirozených*

90 Tamtéž, s. 161.

91 Tamtéž, s. 167.

92 Tamtéž, s. 162.

93 Týž: *CD III*, s. 308.

94 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 158.

95 Tamtéž, s. 159.

96 Srov. Berlin, I.: *Čtyři eseje o svobodě*, s. 224.

97 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 124.

98 Tamtéž, s. 191.

základech“.⁹⁹ Takový stát bychom našli právě ve středověku. Svoji legitimitu, což byl další důležitý pojem ve Schwarzenbergově myšlení, který v sobě zahrnoval aspekt práva, spravedlnosti i morálky,¹⁰⁰ čerpalo středověké společenské uspořádání přímo od Boha, který byl jeho tvůrcem a stál na jeho vrcholu.¹⁰¹ To mělo zásadní význam, protože „*jedině pod sluncem řádu nadpřirozeného lze nalézt onen řád přirozený, v němž [...] požadavky spravedlnosti a svobody nejsou v rozporu s požadavky řádu a autority*“.¹⁰²

V takto chápaném společenském systému byli přísně rozlišeni vládnoucí a ovládaní,¹⁰³ jejichž vzájemný poměr ovšem nebyl černobílý, jak bylo naznačeno výše. Vedle toho se společnost skládala z přirozených složek, jako jsou rodina, obec, kraj, země, národ, cechy nebo stavy. Žádný z těchto útvarů nebyl umělým konstruktem, ale organicky vzniklou pospolitostí, která jednak hájila práva a svobody svých členů,¹⁰⁴ jednak plnila důležitou funkci v rámci společenského celku. Aby mohly tyto útvary vykonávat svoje specifické úlohy, potřebovaly k tomu nezbytnou míru volnosti a vlastní moci.¹⁰⁵ Každý člen společnosti tak podle Schwarzenberga disponoval „pozitivní“ svobodou v té oblasti, kterou nejlépe znal, na které mu osobně i hmotně záleželo a do níž nemělo být shora zasahováno:¹⁰⁶ „*Je zřejmo, [...] že v zájmu svobody vyšší autorita nesmí se zabývat tím, co může obstarat instance nižší*“.¹⁰⁷ Úkolem nejvyšší autority, tedy vladaře, pak nebyla uzurpace, ale naopak „*obrana svobod*“.¹⁰⁸

Praktický prostředek, který umožňoval dosáhnout tohoto žádoucího stavu, byla autonomie, pro Schwarzenberga „*takřka souznačná se svobodou*“.¹⁰⁹ Zatímco centralizace vede k nesvobodě, princip samosprávy představuje „*feudální*“, a tudíž skutečnou svobodu, kterou má stát povinnost zabezpečit:¹¹⁰ „*[...] samospráva není ústupkem, který činí stát okolností, nýbrž cílem, k němuž stát musí směřovati. Ano, svoboda je účelem státní autority a autonomie je skutečná svoboda* [výrazně Karlem Schwarzenbergem].“¹¹¹ Samosprávu přitom aristokrat nechápal jen ve smyslu územním, ale také individuálním a institucionálním. Každý jedinec i každá přirozená složka společnosti se jí mají těšit. Na autonomii kladl velký důraz také Masaryk, pro něhož byla samospráva v širokém slova smyslu¹¹² důležitou

99 Tamtéž, s. 158.

100 Viz Putna, M. C.: *Torzo díla Karla VI. Schwarzenberga*, s. 39.

101 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 186.

102 Malidajev, Kyril [Karel VI. Schwarzenberg]: *Anglický distributismus*, s. 170.

103 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 191.

104 Tamtéž, s. 134–135.

105 Tamtéž, s. 152.

106 Tamtéž, s. 133–134.

107 Tamtéž, s. 151.

108 Tamtéž, s. 152.

109 Tamtéž, s. 110.

110 Tamtéž, s. 190.

111 Tamtéž, s. 110.

112 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 328; *týž: CD IV*, s. 188.

složkou demokracie.¹¹³ Ovšem i zde bychom mezi oběma intelektuály našli rozdíl vyplývající z jejich odlišného pojetí svobody. Zatímco pro Masaryka znamenala autonomie rozšíření práva iniciativy na více úrovní a do více oblastí,¹¹⁴ u Schwarzenberga byla nástrojem, který měl zaručit jedinci nebo společenství svobodu v určité sféře, do níž neměl nikdo jiný zasahovat. Odtud pak vychází aristokratova definice svobody: „*Svoboda jednotlivce je tedy v tom, že mu zřízení společnosti umožňuje výkon jeho funkcí.*“¹¹⁵

Volnost, která ve Schwarzenbergově pojetí znamenala, že se občan může bez překážek účastnit veřejného života „*právě v tom životním oboru, do něhož byl osudem postaven*“,¹¹⁶ působí značně omezeně ve srovnání s Masarykovým požadavkem, aby měl každý právo iniciativy „ve všech oblastech“. Aristokrat, který miloval Chestertona a jeho paradoxy, byl však přesvědčen, že „*skutečná*“ svoboda je vždy „*omezená*“.¹¹⁷ Každému jedinci a stavu Bůh vyčlenil přesné místo ve společenském zřízení i rozsah jeho působnosti. Každý musel nést břemena svého stavu, bez nichž nemohl využívat ani jeho výhod.¹¹⁸ Všichni museli vzájemně respektovat svoje práva a svobody i organický řád jako takový, který je ze své podstaty nezrušitelný, jelikož pocházel od Boha.¹¹⁹ Právo iniciativy jedinců i jednotlivých složek společnosti tak sice bylo omezeno jen na určitou oblast, kterou jim „osud“ stanovil, na druhou stranu toto uspořádání zabezpečovalo značnou míru volnosti, která každému umožňovala prakticky ovlivňovat záležitosti, jež se jej bytostně týkaly, a která nemohla být svému nositeli legitimně odejmuta.

Z toho vyplývá, že šlechtic shledával jako důležité jiné formy svobody než první československý prezident. Masaryk si vážil svobod, které občanovi umožňovaly vstupovat do veřejného prostoru, Schwarzenberg považoval za zásadní naopak ty svobody, díky nimž mohl jedinec odolávat vnějším vlivům, které by zasahovaly do jeho záležitostí. Tuto záruku přitom neposkytovala „*práva politická, bez kterých člověk konečně může být slušně živ, nýbrž ona práva na soukromý a rodinný život, jejichž odepření právě bylo vytýkáno majitelům otroků [...]*“.¹²⁰ Na jednom místě se sice Schwarzenberg zmínil rovněž o „*svobodě názoru*“, ale i tu chápal především jako „*svobodu soukromí*“,¹²¹ tedy jako právo občana uchovat si svoje vlastní přesvědčení, nikoli jako „svobodu myšlení“ či „kritiky“ v Masarykově smyslu. Mladý aristokrat nepochybně souhlasil se svým prastrýcem Bedřichem Schwarzenbergem, který si ve svých zápiscích zaznamenal: „*Ve prospěch všech ostatních svobod – svobody tisku, svobody učební, svobody voleb atd. – jest jediná, jež stojí za boj, a po níž chápu touhu, jediná, je více či méně potřebou každému, kdož se narodil v poutech, svoboda osobní [...]*“.¹²²

113 Např. Týž: *CD II*, s. 499.

114 Týž: *CD IV*, s. 188.

115 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 158.

116 Tamtéž, s. 157.

117 Tamtéž, s. 194.

118 Tamtéž, s. 149.

119 Tamtéž, s. 186.

120 Tamtéž, s. 192.

121 Tamtéž, s. 196.

122 Tamtéž, s. 893.

Je zřejmé, že Masarykovo a Schwarzenbergovo pojetí svobody se svojí podstatou diametrálně lišilo. Podle prezidenta existovala jedna univerzální svoboda pro všechny, šlechtic naopak často psal o svobodách v plurálu, protože volnost každého člověka a každé složky společnosti podle něj spočívala v něčem odlišném a nesla s sebou jiná práva i povinnosti. Proto se také nezabýval tím, co je konečným cílem svobody coby abstraktního ideálu, namísto toho jej zajímalo, jak lze bránit dílčí a konkrétní svobody jednotlivců i různých společenských struktur. Oproti tomu Masaryk musel jako představitel „pozitivního“ konceptu svobody důkladněji promyslet, „k čemu“ má volnost směřovat. Jeho představa svobody jako práva všech občanů měnit svět kolem sebe a spolupracovat při budování demokratické společnosti byla jen obtížně slučitelná se Schwarzenbergovým ideálem hierarchicky uspořádané a v podstatě neměnné „středověké“ společnosti, v níž bylo každému člověku stanoveno přesné místo. Rozdílná perspektiva obou myslitelů se projevovala rovněž v jejich hodnocení toho, jak se idea i reálná podoba svobody proměňovala v minulosti a jaké byly její osudy po první světové válce.

Svoboda ve „starém režimu“

Masaryk svoji představu o směřování dějin stručně shrnul ve *Světové revoluci*: „Má hlavní historická a politická teze zní, že demokracie se vyvinula z teokracie, demokracie že je protivou aristokratismu, jenž byl neúčinněji organizován teokracií. [...] Reformací se velká teokracie rozpadla na teokracie menší, a tím zesílil stát [...] a namísto absolutismu církevního nastoupil absolutismus státní. Proti němu vznikly revoluce, trvající až do dnešní doby. Přejdem k republikám a k demokracii byl stát konstituční.“¹²³ Pod teokracií přitom Masaryk rozuměl „bohovládu“, která ale v praxi znamenala „hierokracii“, vládu kněží,¹²⁴ případně vládu panovníka „z Boží milosti“, jenž vládne s podporou kultu, respektive církve.¹²⁵ Z toho vyplynul protiklad mezi „starým režimem“ a moderní demokracií s jejich rozdílným poměrem ke svobodě: „starý a nejstarší režim byl přímo nebo nepřímo teokratický, aristokratický, absolutistický. Monarchie – oligarchie, diktatura, absolutismus. Demokracie není absolutistická, připouští kritiku a je tolerantní. Demokracie má za základ mravnost, ne náboženství, teoreticky vědu a filozofii, ne teologii.“¹²⁶ Teokracie a demokracie tak představují hodnotové a politické antiteze, ale současně dvě vývojové etapy historie.

Úkolem lidstva v dějinách podle prvního československého prezidenta bylo překonat „starý režim“, jehož symbolem byl pro Masaryka středověk, jelikož „středověká teokracie je jistě vzor a vrchol společenského aristokratismu a monarchismu“.¹²⁷ Pozitivní svoboda, tedy právo iniciativy, myšlení a kritiky, bez nichž se moderní demokracie neobejde, byla ve středověku výrazně omezena teokratickou a absolutistickou formou vlády, která zasahovala do všech

123 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 370; podobně též: *CD II*, s. 426.

124 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 370–371.

125 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 127. K Masarykovu pojetí teokracie, viz Hain, R.: *Teorie státu*, s. 117.

126 Tamtéž, s. 126.

127 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 371.

oblastí života: „Historicky vzato, je středověk se svou teokracií pokus zcírkevnit celý život společenský; věda, filozofie, umění, stát a politika, škola a výchova byly podřízeny církvi a jejímu vedení.“¹²⁸ Pro středověkou církev a středověký stát je typické, že „*potlačuje každé odlišné mínění, protože pokládá své názory za absolutně správné*“.¹²⁹ Existovala jen jedna „*univerzální idea*“, v jejímž jménu „*byla možná inkvizice a lidé byli vrháni do plamenů, protože měli samostatné názory*“.¹³⁰ Tento „*duch scholastický*“, ovládající středověký svět,¹³¹ se pro Masaryka stal obecnějším pojmem, jímž označoval jakoukoli myšlenkovou panovačnost či strnulost.¹³²

Schwarzenberg si uvědomoval, že mnoho lidí v meziválečném Československu sdílelo Masarykovo hodnocení středověku jakožto doby nesvobody, a proto se ve svém článku *Středověká svoboda* pokusil „*vyšetřit*“, zda je tento kritický pohled oprávněný. Souhlasil s tím, že „*středověku opravdu chyběl onen teoretický kult svobody, kterým se vyznačovala Francouzská revoluce a doba po ní*“.¹³³ Středověkému člověku byla podle šlechtice „*podobná absolutizace nějaké myšlenky*“ cizí, protože středověké, respektive „*teologické*“ myšlení nebylo svobodné jako myšlení literáta 19. století, který tvoří na základě „*svých subjektivních zážitků*“, vždy v něm bylo „*plno omezení, ohledů a námitek*“ (vyplývajících mimo jiné z existence Boha), což však platí i pro „*normální myšlení rozumného člověka*“. Namísto abstraktní a radikálně pojaté ideje svobody „*středověk měl rovnoměrnou společenskou stavbu, která sama značnou měrou zaručovala všem svým členům svobodu*“.¹³⁴

Jak už bylo zmíněno, tato „*funkční rovnoměrnost středověku*“ a z ní vyplývající svoboda měla spočívat v principu autonomie. Schwarzenberg přitom poukázal na rozdíl mezi středověkým Západem a Východem. Na Východě panoval naprostý centralismus bez „*autonomie a bez jakýchkoli institucí sněmovních*“. Byzantský stát požadoval absolutní závislost poddaných na samovládě, která si činila neomezený nárok na jejich majetek. Na Západě oproti tomu fungoval systém „*stavovských povinností*“, kdy například rytířstvo mělo vůči vladaři zvláštní závazek věrnosti, z čehož vyplýval jeho nárok na majetek, který mu nemohl být svévolně odejmut.¹³⁵ Ze závazků tedy vyplývala volnost, a to nikoli volnost abstraktní, ale zcela konkrétní. Na středověkém Západě „*svoboda jednotlivcova*“ stejně jako „*politická moc společenských celků*“ měla „*vždy reálný podklad*“. Zatímco v Byzanci měl každý úředník pouze „*podíl na státní moci*“, „*středověký pán, purkmistr nebo zemský hejtman měl svou vlastní moc. Měl své vlastní důchody a své vlastní ozbrojence. Mohl se tedy svých vlastních zájmů zastávat vlastní mocí. [...] Tím byla zaručena svoboda a trvání malých, stejnorodých, přehledných a samosprávy, a tudíž demokracie schopných celků [...]*“.¹³⁶

128 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 109.

129 Masaryk, T. G.: *CD I*, s. 308.

130 Týž: *CD IV*, s. 387.

131 Tamtéž, s. 271.

132 Ludwig, E.: *Ducha a čin* 52.

133 Schwarzenberg, K. IV.: *TD*, s. 146.

134 Tamtéž, s. 146–147.

135 Tamtéž, s. 147.

136 Tamtéž, s. 148.

Středověký společenský systém měl ve Schwarzenbergově pojetí daleko k absolutismu, naopak v něm byla moc distribuována mezi mnoho činitelů, kteří navíc disponovali značnou mírou autonomie opírající se o hmotné i přírodní podmínky: „[...] *feudální svoboda – samospráva – měla za hmotný předpoklad les, kterým zeměpán těžko pronikl, příkop, který nemohl překročit, palisádu, kterou nemohl rozvalit, a negramotný lid, v němž se zbojník ukryl.*“¹³⁷ Aristokrat uznával, že „*samosprávné celky nebyly ovšem svrchované*“, ale „*za středověku žádná lidská autorita nebyla svrchovaná: sám císař byl jen ,polovice moci Boží; Bůh byl svrchovaný. [...] Nad samosprávnými celky stála Koruna jako pramen všeho práva. Ale středověku nebyla známa soustava právního monopolu, kterým jedině právo, stále měnitelné, zasahuje všechny části společnosti. Záležitosti denního života upravovala místní vrchnost: její neměnitelná práva plynula z Koruny. Koruna pak plnila jedině svoji funkci, jedině celonárodní úkoly. Proto středověký člověk byl vždy hotový ke vzpourám proti místní vrchnosti [...], ale nepřestával vidět v králi Pomazaného Páně – Christum Domini.*“¹³⁸

Schwarzenberg chápal, že demokrat shledává učení o „vládě z Boží milosti“ za „*nesnesitelné*“, zatímco diktátor „*ho neuráží, neboť si nečiní nároku na povýšenost; občanek cítí, že je to ,jeden z nás‘.*“¹³⁹ Samotný Masaryk skutečně považoval názor, že státy a dynastie panují z „*Boží milosti*“, za „*rouhavé učení*“.¹⁴⁰ Prezident uznával, že lidé původně opravdu věřili, že ve společnosti vládne skrze prostředníky přímo „*božství*“, avšak později se z této formule stal jen mocenský nástroj ospravedlňující teokracii a absolutní moc monarchy.¹⁴¹ Šlechtic byl naproti tomu přesvědčen, že „*řád ve světě, zaručující autoritu vlády a svobodu občanů, musí plynout z Boží milosti*“.¹⁴² Dopřát ostatním svobodu totiž může jedině silný a nezávislý vládce, jehož autorita pochází od Boha, a tudíž mu ji nemůže žádný člověk odejmout. Moc přijatá od lidu však panovníka nutí k tomu, aby si lid násilím podrobil, jestliže nechce o svoji moc opět přijít: „*Proto středověk, tak velice a živelně dychtící po rozmanitosti a svobodě v národním životě, nepřestával teoreticky vynášet absolutní moc státu.*“¹⁴³

Institut vlády z „Boží milosti“ nesloužil pouze k legitimizaci panovnickovy moci, měl zajistit svobody celé společnosti: „*Král přísahá (Bohem se dokládá), že zachová tradiční svobody stavů a zemí, celý obsah samostatlé národní ústavy, a na to církev mu jménem Božím předává znamení autority čili mravního ospravedlnění k vládě.*“¹⁴⁴ Akt korunovace byl tudíž „*obápným slibem krále a národa*“¹⁴⁵ a na osobu panovníka se jím vkládala „*strašlivá odpovědnost*“ před lidmi, i před Bohem.¹⁴⁶ Král z „Boží milosti“ se podle veršů Jeana Racina vzdával

137 Tamtéž, s. 190.

138 Tamtéž, s. 189.

139 Tamtéž, s. 189.

140 Masaryk, T. G.: *CD I*, s. 24.

141 Týž: *Světová revoluce*, s. 371.

142 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 159–160.

143 Tamtéž, s. 151.

144 Tamtéž, s. 95.

145 Tamtéž, s. 92.

146 Tamtéž, s. 96. Proto podle Schwarzenberga český národ nemohl uznat (a také neuznal) za svého právoplatného představitele František Josef I., který korunovační přísahu nikdy nesložil, viz tamtéž, s. 101.

„své osoby“ a sloužil výhradně státu.¹⁴⁷ Ztělesňoval „jednotu a trvalost“ národa, přesto se nemohl považovat za vlastníka státu, byl jen jedním orgánem Koruny, dalšími byly stavové, „národ organicky zastupující“.¹⁴⁸ Symbolickou roli monarchy pro středověkou společnost podle Schwarzenberga potvrzoval i moderní historický výzkum, například práce Marca Blocha.¹⁴⁹

Rozdíl mezi Masarykovým a Schwarzenbergovým hodnocením středověku byl do značné míry zapříčiněn tím, že každý z nich přikládal význam jiným druhům svobody.¹⁵⁰ Pro prezidenta byl středověk skutečně dobou „temna“ a politického i myšlenkového absolutismu, který jednotlivcům nedovoľoval svobodné konání ani uvažování. S tím v určitém ohledu souhlasil i Schwarzenberg, který připouštěl, že pro středověk byla typická „stálost stavů“, kdy nebylo myslitelné, aby „někdo měnil své povolání, a vzestup společenský se mohl dít jen postupně od pokolení k pokolení“. Církevní a světský řád byly pevně dány a jimi spravovaná společnost „činila si nárok na mravní autoritu. Kdo společnost rozvracel, hřešil; kdo společnost udržoval, činil dobře [...]“.¹⁵¹ Široké vrstvy se sice nemohly podílet na vládě státu, která byla vyhrazena panovníkovi, ale tím nebyla jejich svoboda nijak dotčena. V předmoderní době totiž byly politika a svoboda vnímány jako dvě různé kategorie, které se přímo nepodmiňovaly,¹⁵² a takto je chápal i Schwarzenberg. Svoboda poddaných podle něj spočívala v něčem jiném než v politických právech, na kterých naopak záleželo Masarykovi.

Aristokratovy představy o středověku byly samozřejmě idealizované. Ve svých textech se snažil proti moderní době, kterou opovrhoval, postavit středověký společenský a politický řád, jehož podoba ale mnohdy neodpovídala historické realitě, což Schwarzenberg v některých případech uznával.¹⁵³ Bez ohledu na praxi však podle něj bylo důležité, že takovýto řád poskytoval jasné hodnoty a normy, které samy o sobě pozitivně působily na společnost, a to i v případě, že jich konkrétní jednotlivci ne vždy dbali. I „neschopný“ král dokázal plnit svoji základní úlohu – byl bodem spojujícím vše ve státě a poskytujícím společnosti pocit stability.¹⁵⁴ Stejně tak si Schwarzenberg uvědomoval, že už ve středověku vedle sebe existovaly různé formy vlády, které poskytovaly různou míru svobody. Nejblíže k jeho ideálu středověkého řádu měla „stavovská“ či „umírněná“ monarchie, v níž měly vedle panovníka silné postavení jednotlivé stavy. V českém prostředí takovou charakteristiku podle šlechty splňovalo uspořádání státu trvajícím od Přemyslovců či Jana

147 Středa, Jindřich [Karel VI. Schwarzenberg]: *Abdikace Edvarda VIII.*, s. 518.

148 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 95.

149 Tamtéž, s. 190; srov. Bloch, M.: *Králové divotvůrci*.

150 Medievisté by samozřejmě mohli důkladně rozebrat, v čem Masarykova a Schwarzenbergova představa o středověku odpovídaly realitě a v čem se naopak oba myslitelé mýlili. Rozhodnout, zda byl středověk dobou svobody, nebo nesvobody, by se však pravděpodobně ani oni sami neodvážili, protože si jsou vědomi, o jak nesmírně složitou otázku se jedná a že na ni nelze jednoznačným a všeobecně platným způsobem odpovědět. Vždy je totiž nutné brát v úvahu konkrétní osobní, časové a místní podmínky, na něž lze navíc pohlížet různě podle kontextu, do kterého je začleníme, srov. Bonmassie, P.: *Svoboda a otroctví*, s. 766–776.

151 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 164.

152 Srov. Arendtová, H.: *Krise kultury*, s. 73.

153 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 104. Srov. Horčíčka, V.: *Schwarzenbergové*, s. 442.

154 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 132–133.

Lucemburského do Bílé hory,¹⁵⁵ určitým vrcholem pak podle něj byla doba vlády Vladislava Jagellonského a Ferdinanda I.¹⁵⁶

Masaryk na druhou stranu interpretoval středověk až příliš jednostranně, když opomíjel pestrost a složitost tehdejší společnosti, na kterou Schwarzenberg právem upozorňoval. Prezident neměl pochopení pro symbolický rozměr moci ve středověké společnosti ani pro její praktickou funkci. Rovněž přehlížel pluralitu mocenských center, která disponovala značnou autonomií. Pro Masaryka podobné autonomní svobody, stejně jako „výhody“, které z nich vyplývaly pro jednotlivce i stavy, neměly význam, jestliže byl svět současně ovládán jedinou „univerzální ideou“, která neposkytovala prostor pro svobodné myšlení a kritiku i těch nejvyšších autorit a „pravd“. Bez toho, aby měl každý člověk právo iniciativy v politické oblasti, umožňující mu aktivně ovlivňovat svůj život i společnost, se o skutečné svobodě podle něj hovořit nedalo. Středověká teokracie a absolutismus musely být vývojově překonány právě proto, že odporovaly přirozenému lidskému požadavku svobody ducha: „*Duch může být znásilněn, ale ne natrvalo; pokud myslí, pokud soudí a tvoří, bude nutně překračovat dané ohrady, ať mu jsou ukládány jakoukoli despotií. Každá násilná moc je jenom překážka, která dříve nebo později bude smetena [...]*“.¹⁵⁷

Rozklad „starého režimu“ ve věku revolucí

Výše už byla zmíněna Masarykova představa o tom, jak k pádu „starého režimu“ postupně došlo. Z české perspektivy bylo důležité, že k tomu významně přispělo husitské hnutí, které jako počátek reformace představovalo „*velký průlom, který jsme udělali do středověku*“.¹⁵⁸ Zásadní postavou byl z tohoto hlediska Jan Hus, kterého Masaryk vnímal jako „*bojovníka za svobodu svědomí a myšlení*“, který „*uvolnil okovy strnulého autoritářství, jimiž byla sevřena mysl a spoután život středověkého člověka*“.¹⁵⁹ Reformace společně s humanismem dokázaly zlomit absolutní moc církve, nadále ale přetrvával politický absolutismus státu, který prakticky převzal úkoly, jež do té doby náležely církvi.¹⁶⁰ Stát tak zasahoval do všech oblastí života,¹⁶¹ přičemž se ale sám „*neodcírkevníl*“, nadále čerpal svoji autoritu z „*Boží milosti*“. Tento princip vlády v praxi vedl „*až příliš často k metodě džingischánství, a odsud revoluce a revoluční smýšlení nové doby*“.¹⁶²

Nové myšlenky a mravní ideály, které přinesly reformace a renesance se už nedaly potlačit a vyšly z nich velké revoluce novověku. Ty zrodily moderní demokracii a posílily

155 Tamtéž, s. 95.

156 Tamtéž, s. 108, 113.

157 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 438.

158 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 90.

159 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 108.

160 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 109.

161 Čapek, K.: *Hovory*, s. 207.

162 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 126.

touhu lidstva po rovnosti a svobodě.¹⁶³ Americkou a Francouzskou revolucí naplno začal boj demokracie proti aristokratismu. Všechny pozdější revoluce, nejen politické, ale i sociální, literární a mnohé další, představovaly „pokusy nahradit režim aristokratický režimem demokratickým“.¹⁶⁴ Tento vývoj vyvrcholil světovou válkou, v níž demokratické státy porazily centrální mocnosti, které Masaryk považoval za „přežitky středověké teokracie“. Tím podle prezidenta „teokratická autokracie podlehla demokracii, spočívající na zásadách humanitní mravnosti“.¹⁶⁵

Rovněž Schwarzenberg vnímal evropské dějiny posledních pěti staletí jako postupnou destrukci jednotlivých „článků“ středověké společnosti, ačkoli tento proces pochopitelně hodnotil negativně. Souhlasil s tím, že průlom do univerzalizmu středověkého světa způsobilo „náboženské roztržení Evropy“ za reformace,¹⁶⁶ přičemž také on zdůrazňoval roli husitského hnutí, které vytvořilo „historický základ levičáctví“.¹⁶⁷ Další ránu středověké společenské struktury zasadila třicetiletá válka a následně vzniklý barokní stát. Zatímco reformace a husitství měly „spíše kulturní než politické důsledky“, baroko znamenalo politický převrat. Schwarzenberg uznával, že barokní doba v určitých ohledech navazovala na středověk, vybrala si z něj ale především koncepci „absolutní monarchie“, přičemž ponechala stranou původní důraz na samosprávu jednotlivých stavů.¹⁶⁸

Namísto autonomie začal být kladen důraz na centralizaci, který ještě zesílil za „osvěcenského absolutismu“. V reakci na něj vznikl liberalismus, který se zase stal „otcem“ socialismu.¹⁶⁹ Zajímavé podle Schwarzenberga bylo, že ačkoli spolu během 19. století neustále zápasily tyto dva režimy – republikánský liberálně-demokratický a reakční byrokraticko-vojenský – oba spojovala právě „zásada centralistická“, která je odlišovala od středověku.¹⁷⁰ Zatímco pro Masaryka tento politický boj představoval svár „starého režimu“ s moderní demokracií, Schwarzenberg v něm spatřoval soupeření dvou novodobých forem vlády vyrostlých na troskách „starého režimu“, které měly společného více, než byli jejich stoupenci ochotni připustit.

Rozhodujícím mezníkem ve vývoji Evropy se stala Velká francouzská revoluce se svojí myšlenkou univerzální svobody. Podle Schwarzenberga stále panuje přesvědčení, že lidé jsou od dob revoluce ve Francii a Napoleonovy vlády „volni a osvobozeni od pout středověkého lidstva“.¹⁷¹ Skutečně v té době začaly být ve jménu „svobody“ a „pokroku“ systematicky odstraňovány doposud přetrvávající prvky středověkého řádu, které zajišťovaly jednotlivým složkám společnosti samosprávu a volnost.¹⁷² V rámci modernizace zanikly

163 Masaryk, T. G.: *CD II*, s. 466; Týž: *CD IV*, s. 386; Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 126.

164 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 189.

165 Týž: *CD I*, s. 24.

166 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 163.

167 Tamtéž, s. 105.

168 Tamtéž, s. 108.

169 Tamtéž, s. 862.

170 Tamtéž, s. 193.

171 Tamtéž, s. 186.

172 Tamtéž, s. 192.

rovněž hmotné předpoklady středověké svobody – bořily se hradby měst a kácely se neproniknutelné hvozdy. Středověk podle Schwarzenberga symbolicky skončil ve chvíli, kdy francouzský král Ludvík Filip „dal nadělat silnice vendejskými lesy [...]“.¹⁷³

Pokusil se ale Schwarzenberg vysvětlit, proč se podle něj středověká „dokonale křesťanská společnost“¹⁷⁴ nakonec rozpadla? Jak jsme viděli, Masaryk měl v této otázce jasno: jednalo se o přirozený vývoj, pramenící z touhy člověka po větší (pozitivní) svobodě, kterou teokratický absolutismus neposkytoval. Obhájci „starého režimu“ stojícího na katolické víře, se prezident tázal: „Církev dosti dlouhou dobu opanovala myslí lidí úplně: proč proti ní vznikla ta nová filozofie, a proč byly ty revoluce, a to nejen revoluce americká a francouzská, nýbrž i revoluce ostatní?“¹⁷⁵ Schwarzenberg sice důkladně vylíčil různé rozkladné tendence a jednotlivé události, které k zániku středověkého světa vedly, nikde ale neobjasnil, jak je možné, že značná autonomie a organické uspořádání společnosti v čele s panovníkem z „Boží milosti“, nakonec nedokázaly ochránit (negativní) svobody, které přitom měly zaručovat. Sám spatřoval pouze jedinou zásadní chybu středověké soustavy – že z ní byl „politicky vyřazen“ sedlák.¹⁷⁶ Tím ovšem nebylo míněno, že by za rozklad středověkých struktur mohl rebelující selský lid domáhající se svobody. Zkušenost podle aristokrata naopak ukazovala, že během revolucí stáli sedláci zpravidla na straně „reakce“, tedy stávajícího pořádku a legitimních vládců: „Nelze nevzpomenout na Francouzskou revoluci, kdy také inteligence a šlechta bloudila po všech zemích Evropy – jenom na bojištích západní Francie zůstali sedláci sami.“¹⁷⁷ Tím, že rolníci netvořili samostatný stav, a nemohli proto účinně hájit svoje vlastní zájmy, se středověký společenský systém podle Schwarzenberga připravil o významný stabilizační prvek, který mohl zabránit jeho rozpadu.

Svoboda po „světové revoluci“

Masaryk byl přesvědčen, že světová válka, která byla „velikou revolucí, a byla připravována politickým vývojem předcházejícím“,¹⁷⁸ znamenala definitivní vítězství demokracie, a tím i svobody. Ve svém prvním poselství Národnímu shromáždění nově zvolený prezident mimo jiné oznámil: „Revoluce zvítězila nad legitimistickou strnulostí; všechna moc politická pochází z lidu, anebo, jak to řekl Lincoln, z lidu, lidem a pro lid“.¹⁷⁹ Všichni občané získali právo politické iniciativy a byli povoláni k podílu na vládě a součinnosti při budování demokratické republiky. Masaryk tento úkol, či přímo povinnost opakovaně zdůrazňoval už při svém příjezdu do vlasti i v následujících letech. Například v proslovu k důstojníkům

173 Tamtéž, s. 190.

174 Tamtéž, s. 163.

175 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 40.

176 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 150.

177 Tamtéž, s. 156.

178 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 97.

179 Masaryk, T. G.: *CD I*, s. 25

a poddůstojníkům československé armády prohlásil: „*Celý národ – lid – volí si vládu; vy jste také částí té vlády; každý z nás je vláda. To je demokracie proti bývalé rakouské aristokracii.*“¹⁸⁰

Rovněž Schwarzenberg vnímal světovou válku jako mezník, jímž se dovršil vývoj započatý Velkou francouzskou revolucí. V roce 1936 napsal: „[...] *není už křesťanského řádu společnosti; prostě revoluce zvítězila [...].*“¹⁸¹ Tato změna se dotkla také povahy svobody. Zatímco společenské zřízení ve středověku „*lze shrnout do známé věty: autorita nahoře, svobody dole*“¹⁸² po světové válce se situace obrátila.¹⁸³ V demokracii, a podle šlechtice bylo lhostejné, jestli měla liberální nebo socialistický ráz, už není svrchovaný Bůh ani vladař „z Boží milosti“, ale lid, který je postaven nad všechny zákony božské i lidské.¹⁸⁴ „*V moderním státě totiž nejen snad že všichni občané mají účast na veřejné moci – což se jeví požadavkem patrně rozumným – nýbrž oni všichni jsou státem. Theoreticky je stát vším a všichni jsou státem. (Fakticky ovšem je tomu jinak).*“¹⁸⁵ V principu svrchovanosti lidu, ale také v rozporu mezi teorií a praxí demokratického režimu podle Schwarzenberga spočívalo hlavní nebezpečí pro svobodu. Jelikož je lid naprosto svrchovaný, pak „*demokratický stát, tj. orgán, zástupce polovice + jednoho jedince, je všemohoucí, má monopol právní; jak se dnes všeobecně uznává, není žádného právního pramene mimo stát, a tedy není žádného práva a žádných svobod, aby je stát nemohl zrušit*“.¹⁸⁶

Z těchto Schwarzenbergových úvah vyplynula jeho pozoruhodná teze, že totalitární režimy 20. století mají kořeny v demokratickém státě zrozeném v revolučním 19. století: „*Nemylte se, demokraté, vy jste to, kteří jste totalitní stát vynalezli, stát, který nic mimo sebe nezná. A ze státu demokratického, kde všechny zákony dává stát, je teoreticky přechod velmi lehký ke státu diktátorskému, kde stát dává zákony o všem.*“¹⁸⁷ Svoboda v negativním smyslu kvůli tomu v moderním státě pozbývá jakýchkoli záruk: „*Nikdo nemá nabytých a nezrušitelných práv vůči státu, stát nemá pevných závazků ani ze smluv, ani z logiky; může si ponechat předplacenou penzi, rozvázat katolický sňatek nebo třeba zavést prohibici, sterilizaci nebo povinné nošení kroužků v nose.*“¹⁸⁸ Novodobý demokratický stát tak podle aristokrata sice dopřává celou řadu svobod a práv (často jen zdánlivých), současně ale potlačuje osobní svobodu a „*plete se do všeho*“.¹⁸⁹

Schwarzenberg se přitom pozastavoval nad překvapující poslušností moderního občana: „[...] *cokoli hodlá započít, ať si pořizuje lampu, nebo připouští klisnu, ať provádí tělocvik, prodává ječmen, podniká výlet nebo vychovává děti, vždycky si uvědomí, že teď právě zas vyšel*

180 Tamtéž, s. 92.

181 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 161–162.

182 Tamtéž, s. 152.

183 Tamtéž, s. 133. Schwarzenberg zde cituje Charlese Maurrase.

184 Tamtéž, s. 194.

185 Středa, Jindřich [Karel VI. Schwarzenberg]: *Stát a revoluce.*, s. 933–394.

186 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 188.

187 Tamtéž, s. 188–189.

188 Tamtéž, s. 188.

189 Tamtéž, s. 134. Schwarzenberg zde cituje Charlese Maurrase.

nový předpis a že se musí obrátit na některého muže s razítky.¹⁹⁰ Důvodem, proč si občan nechá od demokratické vlády nebo od diktátora líbit mnohé, co by středověký člověk považoval za útlak,¹⁹¹ podle Schwarzenberga spočívá v jeho přesvědčení, že on sám vládě její moc svěřil: „Když zakouší nějaký výkon vládní moci, hitlerovec se utěšuje právě jako demokrat tím, že nepociťuje výkon cizí moci, nýbrž své vlastní občanské svrchovanosti. Když je zavřen, moderní člověk nereptá jako středověký poddaný proti vladaři – neboť on nad sebou neuznává vladaře; on sám, každý z nás, je svrchovaný, je stát, a státní orgány jen vykonávají svrchovanost jeho jménem a z jeho výslovného pověření (viz Prohlášení práv člověka a občana), a tudíž v moderním státě nikdo jiný nezatýká občana, nýbrž on sám sebe skrze své orgány zavírá do žaláře. Tomu se říká vláda lidu, lidem a pro lid, když se člověk sám sebou pro sebe zavře.“¹⁹²

K takovýmto paradoxům podle Schwarzenberga vede princip demokratické vlády, v níž veškerá moc vychází z lidu. Praxe ale vypadá odlišně, protože občan na chod státu reálný vliv nemá.¹⁹³ Aristokrat neodmítal demokracii samu o sobě, muselo se ale jednat o její přímou formu, kde jedinec sám vykonává svoji svrchovanost. To je možné pouze v malých obcích či společenstvech.¹⁹⁴ Nepřímá vláda, při níž občané vlastní svrchovanost na někoho delegují, nemůže být ze své podstaty demokratická.¹⁹⁵ Navíc se tak stírá rozdíl mezi vládou a ovládanými, který byl typický pro středověk a který přispíval k tomu, aby si každý strážil vlastní svobody.¹⁹⁶ Moc v nepřímé demokracii drží volení zástupci, kteří se ale časem vzdalují svým voličům – za pozornost podle Schwarzenberga stojí, že například dělnickou třídu jen málokdy zastupují skuteční dělníci.¹⁹⁷ Ze „zástupců“ lidu se stává samostatný stav řemeslných politiků prosazující své vlastní zájmy¹⁹⁸ a z ministrů jsou jen sluhové parlamentu,¹⁹⁹ který nad sebou nemá žádnou reálnou kontrolu.²⁰⁰ K odcizení politiků od voličů přispívají také politické strany, jejichž permanentní volební zápas, který je vlastně „mírnou občanskou válkou“, uměle radikalizuje společnost a posiluje extrémní na všech stranách.²⁰¹

Od dob Francouzské revoluce se navíc vyvinul centralizovaný státní systém, disponující nástroji k „zotročení“ člověka: „stranickou soustavu, kterou soukromník se chápá vlády, státní školu, která zestátňuje duši, brannou povinnost, která zestátňuje tělo, socialismus, který zestátňuje majetek.“²⁰² V praxi tudíž vypadá řízení státu tak, že občané svěřují moc nějakému

190 Tamtéž, s. 156.

191 Tamtéž, s. 176.

192 Tamtéž, s. 191.

193 Středa, J. [Karel VI. Schwarzenberg]: *Stát a revoluce*, s. 394.

194 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 139. Schwarzenberg zde cituje Hilaira Belloc. Srov. tamtéž, s. 187.

195 Tamtéž, s. 139–140. Schwarzenberg zde cituje Hilaira Belloc.

196 Tamtéž, s. 157, 194.

197 Tamtéž, s. 151.

198 Tamtéž, s. 139. Schwarzenberg zde cituje Hilaira Belloc.

199 Tamtéž, s. 134. Schwarzenberg zde parafrázuje Charlese Maurrása.

200 Tamtéž, s. 139. Schwarzenberg zde cituje Hilaira Belloc.

201 Tamtéž, s. 146–147.

202 Tamtéž, s. 194.

„pověřenci“ – parlamentu, nebo diktátorovi, „ale poněvadž tento pověřenec řídí školy, noviny a volby, pohybuje se politická vůle dokolečka od něho k poddaným a od svrchovaných voličů k němu.“ Proto moderní stát, ať už demokratický, nebo totalitární nesnese nic mimo sebe, žádný zdroj moci, která by na něm byla nezávislá a která by umožňovala občanům bránit své svobody – tak přitom fungoval středověk.²⁰³ Z toho důvodu byly po Velké francouzské revoluci skrze zákony rozbíjeny tradiční autonomní struktury jako stavy a cechy (občanům bylo po jejich „osvobození“ ze středověkých pout příznačně zakázáno profesně se sdružovat a jednat o svých „domnělých společných zájmech“²⁰⁴), historické kraje (vznik umělých departmentů) či rodiny (dědické zákony, povolení rozvodů), což vedlo k atomizaci moderní společnosti²⁰⁵ a odstranění všech bariér mezi občanem a státem.²⁰⁶ Výsledkem je, že osamocený občan stojí bezmocný proti obřím mechanismu státu a nemá se při obraně svých práv na koho spolehnout.²⁰⁷

Řešení tohoto neutěšeného stavu podle Schwarzenberga spočívá jedině v návratu ke středověkému společenskému řádu, který by se opíral o křesťanství (katolictví), stavovství (korporativismus) a autonomismus (regionalismus).²⁰⁸ Stát by řídila vláda disponující skutečnou mocí nezávislou na „vůli lidu“, tedy na výsledku voleb. Na starosti by ale měla jen minimum záležitostí: vnitřní bezpečnost, zahraniční politiku a soudy, vše ostatní by bylo ponecháno na nižších samosprávných úrovních.²⁰⁹ Schwarzenberg ovšem nikde nevysvětlil, jak konkrétně si takovéto uspořádání představoval. Pouze povšechně odkazoval na korporativistické státní systémy v Itálii, Portugalsku či Rakousku,²¹⁰ i když připouštěl, že stavovství si musí v každé zemi najít svou zvláštní cestu.²¹¹ Po zkušenostech se středověkem ale trval na tom, že zvláštní stav musí vytvořit i dělníci, aby nemuseli hledat obranu proti kapitalismu na půdě socialismu.²¹²

Je příznačné, že aristokrat se ve svých textech důsledně vyhýbal otázce, kdo by měl v takovémto režimu vládnout. Prezident, nebo panovník? A pokud monarcha, což byla zřejmě ta preferovanější varianta, kdo konkrétně? Habsburkové, které už ani Schwarzenberg nepovažoval za legitimní české vládcy?²¹³ Anebo nějaký jiný rod, například ten jeho?²¹⁴ Problematických míst v jeho úvahách však bylo více. Nový řád by musel být nutně katolický, ovšem šlechtic se nikde nezabýval tím, jak středověkou jednotu víry v pováleč-

203 Tamtéž, s. 139.

204 Bojna [Karel VI. Schwarzenberg]: *Pravicové postavy*, s. 38.

205 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 166, 192.

206 Tamtéž, s. 192.

207 Tamtéž, s. 134–135. Schwarzenberg zde parafrázuje Charlese Maurrasa.

208 Tamtéž, s. 90, 107, 113, 120.

209 Malidajev, Kyril [Karel VI. Schwarzenberg]: *Slovenská samospráva.*, s. 575.

210 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 124, 140.

211 Bojna [Karel VI. Schwarzenberg]: *Pravicové postavy*, s. 34.

212 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 109, srov. s. 866.

213 Srov. Placák, P.: *Duch křesťanství a duch otroctví*. Část 2., s. 117–118.

214 Ne úplně věrohodné zprávy naznačují, že Schwarzenberg měl v tomto směru určité aspirace a že si dokonce zřídil jakousi korunní radu, se kterou by po případné změně systému vládl, viz Horčíčka, V.: *Schwarzenbergové*, s. 438.

ném světě (natož v Československu, kde tradičně panoval silný antiklerikalismus) obnovit nebo co si ve staronovém režimu počít s nekatolíky. Deklaroval pouze to, že „žádného slušného člověka nepřivedeme k sobě mocí – i když ji budeme mít v rukou –, nýbrž jen neodolatelnou ideou“.²¹⁵ Bylo by ale možné ponechat v „univerzálním“ řádu osoby či skupiny, které by jej nepřijaly? A jak by se zacházelo s „neslušnými“ lidmi a o koho se vlastně mělo jednat?

Zatímco při kritice poválečného světa byl šlechtic velmi konkrétní, v případě vlastních představ ideálního uspořádání postdemokratické společnosti se vyjadřoval jen mlhavě a nezabýval se mnoha problémy, které z jeho návrhů očividně vyplývaly. Na některé upozornil Masaryk, který v souvislosti s debatami o „krizi demokracie“, jež byly v meziválečné době na denním pořádku,²¹⁶ rázně odmítal hlasy volající po návratu k některým prvkům „starého režimu“. Například pochyboval o vhodnosti stavovského systému pro moderní společnost, kde vedle sebe existuje „*sta a sta*“ zaměstnání a oborů se zcela odlišnými zájmy. Navíc i tyto stavy by musely mít nějakou formu parlamentu, kde by spolu jednaly, takže by se nakonec příliš nelišily od „*sobeckých*“ politických stran. Ostatně ty nejsilnější strany v Československu měly právě stavovský charakter.²¹⁷ Především ale podle prezidenta již není středověkého „*jednotného názoru na svět a na život*“,²¹⁸ což uznával i Schwarzenberg.

Ačkoli byl aristokrat pevně přesvědčen o správnosti svého programu, musel si být vědom, že pro něj v soudobém Československu nenalezne podporu, a to ani u pravicové meziválečné opozice, která podle něj až na některá okrajová hnutí „*levicový*“ koncept parlamentní demokracie i „*husitský*“ výklad českých dějin v zásadě přijala za svůj.²¹⁹ Možná ale Schwarzenbergovi na politickém vítězství vlastně ani tolik nezáleželo. Svádět „*boj předem prohraný*“ byla totiž ctnost společná všem legitimistům, k nimž se on sám řadil.²²⁰ V každém případě šlechtic v některých textech projevil o něco střízlivější uvažování a pokusil se formulovat několik zásad, díky nimž by bylo možné posílit svobodu i v rámci stávajícího republikánského zřízení. Tyto principy mohly být okamžitě zavedeny do politické praxe, a zároveň mohlo jít o první krok vedoucí k celkové změně společenského systému, po níž Schwarzenberg volal. Předně bylo třeba namísto státního centralismu uplatnit rozsáhlou autonomii, která vlastně představuje „*jediný kladný politický obsah demokracie*“²²¹ a současně jediné uspokojujivé řešení slovenské, rusínské i německé otázky v Československu.²²² Proto bylo třeba zavést samosprávu „*všude, kde je to možno*“.²²³

215 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 102.

216 Med, J.: *Spisovatelé a krize*, s. 491–507.

217 Čapek, K: *Hovory*, s. 211.

218 Masaryk, T. G: *CD IV*, s. 40.

219 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 198–199.

220 Tamtéž, s. 865.

221 Tamtéž, s. 110.

222 Tamtéž, s. 110 a 182.

223 Malidajev, Kyril [Karel VI. Schwarzenberg]: *Slovenská samospráva*, s. 575.

„*Naší svobodě a naší republice*“ pak podle Schwarzenberga scházela ještě jedna zásadní věc: smysl pro zákonnost, tedy legitimismus.²²⁴ Ten podle Schwarzenberga není důležitý jen pro monarchii, ale ještě více pro republiku. V monarchii je stát ztělesněn v panovníkovi, v republice však je „*vladařem zákon sám; a je-li porušen zákon, opírá se státní moc jedině o oblibu demagogů. Je tedy pro republiku nutností, aby chránila neporušenost zákonitého řádu. Ale aby bylo možno vynutit nedotknutelnost zákonitého řádu, musí být možno navázat zákonitý řád na mravní řád a zjednat takto zákonitému předpisu mravní závaznost.*“²²⁵ Ta byla v monarchii zaručena panovníkem „z Boží milosti“, jenže kde má vzít podobné „vyšší“ posvěcení Československá republika? Schwarzenberg přišel s originálním řešením: „[...] *tento stát, vyšlý z hlubin pohanského dávnověku země, posvěcený křesťanským středověkem a ozdobený katolickou kulturou je státem z Boží milosti, nositelem Řádu a vrchností danou shůry*“.²²⁶ Roli svrchované instance zavazující občany respektovat právní řád tak v Československu nemusel hrát ani panovník, ani prezident, ani parlament, ani lid, ale samotný stát, pro aristokrata samozřejmě nikoli ten „husitský“, nýbrž „svatováclavský“.

Mezi přemýšlením Schwarzenberga a Masaryka o poválečné době bychom našli některé zajímavé paralely. Hlava republikánského státu samozřejmě pojímala demokracii zcela jinak než mladý šlechtic, nicméně také ona s postupem času uznávala, že nové poměry nejsou dokonalé. Podle Masaryka republika sice občanům „*dala plnou svobodu ve všech oborech, ale té svobody [bylo] tu i tam přece jen zneužito*“.²²⁷ Jak jsme viděli, svoboda v Masarykově pojetí měla sloužit pospolnému budování demokratické společnosti, jenže ne vždy tomu tak bylo. Například po zavraždění Aloise Rašína Masaryk prohlásil, že „*násilím není jen vražedný útok a vražda, nýbrž také ta dravá zloba, která nepochopením a zneužitím republikánské a demokratické volnosti ve veřejném životě a mínění v míře nezdravé zavládla*“.²²⁸ Přispívali k tomu mnozí přední politici, jimž svoboda slova sloužila pouze k tomu, aby působili jako „*profesionálové v rozčilování*“ společnosti.²²⁹ Zneužívána byla rovněž svoboda tisku, kdy žurnalistika, například ta Stříbrného, pěstovala vedle „*pornografie*“ rovněž „*senzace nepravd a lží, nevadí jim, že musí přinést opravu – den lež kolovala, a to pánům stačí*“.²³⁰ Mnohdy si ale nepočínali správně ani občané, z nichž mnozí „*svobodu demokracie pojímají anarchicky*“.²³¹

Vedle zneužívání svobody představovalo další zásadní problém poválečné demokracie, že občané svoje nově nabyté právo iniciativy mnohdy vůbec nevyužívali, čímž přenechávali působnost státu a úřadům. Masaryk nesdílel Schwarzenbergův pohled na moderní stát jako na dokonalý mechanismus, který si dokáže jednotlivé občany totálně podmanit. Slova „totalita“ a „totalitní“ se v prezidentově slovníku ostatně nevyskytovala. Namísto

224 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 152–153.

225 Tamtéž, s. 154.

226 Tamtéž, s. 160.

227 Masaryk, T. G.: *CD I*, s. 340.

228 Týž: *CD II*, s. 402.

229 Týž: *CD III*, s. 139.

230 Týž: *CD IV*, s. 74.

231 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 127.

toho Masaryk mluvil o „absolutistickém“ státu zasahujícím do všech oblastí života, čímž měl ale na mysli stát „starého“ typu.²³² Filozof nicméně uznával, že také poválečný republikánský stát je vysoce centralizovaný, ovšem nikoli z touhy ovládat člověka, nýbrž kvůli složitosti soudobé společnosti, jejíž správa si vyžaduje adekvátní organizaci. Byl tu navíc zásadní rozdíl „v jakosti“ mezi absolutismem „starého režimu“ a „demokratickou centralizací“ nového státu, kterou doplňovala rozsáhlá autonomie.²³³ Masaryk o důležitosti samosprávy pro „pravou svobodu“²³⁴ opakovaně hovořil a sliboval, že se jí budou těšit nejen obce a vyšší samosprávné organizace, ale také Slovensko a Podkarpatská Rus.

Praktické prosazování této zásady v meziválečném Československu však naráželo na potíže s mnohonárodnostní skladbou obyvatelstva, sociálními rozdíly jednotlivých částí státu i obavami ze separatismu.²³⁵ Bylo proto úkolem politiků nalézt mezi principem autonomie a centralizace „nezbytnou harmonii“.²³⁶ Samotný prezident v tomto ohledu poněkud tápal.²³⁷ Podle jednoho zahraničního žurnalisty bylo „téměř dojemné“ sledovat, jak Masaryk „nemaje skutečnou víru ve způsobilost podkarpatoruského národa k autonomii, staví nad všechny pochyby právo stanovené v míru saintgermainském. Musí dostat autonomii, a také ji dostanou.“²³⁸ Současně ale hlava státu odmítala „úzkoprsý autonomismus“ Slovenska, který by z populačního hlediska „leda překážel ve vývoji, který mluví ve prospěch Slováků“.²³⁹ Prezident si jako politik uvědomoval praktické potíže, které ze zásady autonomie vyplývaly, a proto nikdy nezašel tak daleko jako Schwarzenberg a vždy zdůrazňoval potřebu centralismu jako „podstaty moderního státu“.²⁴⁰

Důležité podle Masaryka byly rovněž další formy samosprávy. Přes svůj odpor ke stavovskému zřízení trval i na určité autonomii korporátní.²⁴¹ Bylo podle něj třeba, aby přestalo „dřívější vměšování státu do každé maličkosti“.²⁴² K tomu nemělo vést posilování negativní svobody, jak navrhoval Schwarzenberg, ale té pozitivní, spočívající v aktivním přístupu občanů, kteří svoje právo iniciativy využijí v nejvyšší možné míře. Občané samotní totiž státu často přenechávají svoji svrchovanost v oblastech, kde by tak činit nemuseli a neměli. Demokrat se podle Masaryka nemá v každé záležitosti okamžitě dovolávat zásahu státu či policie nebo od státu při jakémkoli problému očekávat pomoc, „pomůže si sám se svými spoluobčany v těch různých organizacích, v obcích, krajích, zemích“.²⁴³ Demokracie

232 Čapek, K.: *Hovory*, s. 207.

233 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 208–209.

234 Týž: *CD I*, s. 350.

235 Srov. Hájková, D. – Horák, P. (eds.): *Republika Československá*, s. 166–171.

236 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 170, podobně s. 303.

237 Masarykovy postoje k autonomii a samosprávě v Československé republice dobře shrnul Radan Hain, viz Hain, R.: *Teorie státu*, s. 205–209.

238 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 483.

239 Tamtéž, s. 436.

240 Týž: *CD III*, s. 170.

241 Tamtéž, s. 328.

242 Tamtéž, s. 155.

243 Čapek, K.: *Hovory*, s. 266; podobně Masaryk, T. G.: *CD I*, s. 173; Týž: *CD II*, s. 343.

má být především „sebespráva“,²⁴⁴ přičemž platí, že „čím větší je iniciativa občanstva, tím dokonalejší je demokracie“.²⁴⁵ Pokud se občané zájmu o veřejné dění sami vzdají, pak se „republika stává de facto státem aristokratickým, byrokratickým, státem menšiny [...]“.²⁴⁶ Naopak, „demokrat musí se státem spolupůsobit, v demokracii každý je stát [...]“.²⁴⁷

Svoji iniciativu měli občané uplatňovat rovněž ve sféře politiky. Masaryk nezastíral, že ideálem by byla přímá demokracie, s ohledem na množství obyvatel je ale v moderní době realizovatelná pouze její nepřímá forma.²⁴⁸ Přestože si prezident uvědomoval její slabiny, parlament podle něj i tak dobře plní svoji základní funkci: představuje sbor poslanců zastupujících „různé části naší země, s různými problémy a s různých potřebami“, na něž se díky tomu snadněji upozorní.²⁴⁹ Důležité je, aby se parlament a „jeho vláda“ nestal „vládcem po starém způsobu, musí si být stále a dobře vědom, že jeho autorita vychází z delegování, jehož se mu dostává voliči“.²⁵⁰ Masaryk nicméně přiznával, že v praxi „parlamenty nejsou ještě zastoupením národa, lidu, masy, nýbrž stran a vlastně koterií, vlivných a silných – neříkám: vedoucích! – jednotlivců“.²⁵¹

Ke změně stavu mohli přispět některé technické úpravy a reformy systému,²⁵² ty ale prezident chápal jako podružné.²⁵³ Změnu museli přinést samotní občané, kteří se mohou i v nepřímé demokracii přímo účastnit parlamentního života. Pokud si některé zájmové či profesní skupiny u prezidenta stěžovaly, že se jich nepříznivě dotýká určitý zákon nebo že nikdo nehájí jejich zájmy, Masaryk je důtklivě vybízel, aby aktivně působily na politické strany a jejich prostřednictvím získaly v parlamentu své zástupce, a tím i podíl na procesu rozhodování. Když nebylo možné dopracovat se vlivu početností dané skupiny, měla pomoci inteligence jejích představitelů.²⁵⁴ Masaryk stát tedy nechápal jako monolitní kolos, proti jehož absolutní moci stojí bezmocný občan, byl pevně přesvědčen, že jednotlivec může svým přičiněním chod státu i společnost reálně ovlivňovat a že podíl na správě věcí veřejných není jen iluzí, jak tvrdil Schwarzenberg.

Mnoho neduhů demokracie podle Masaryka vyplývalo z toho, že na ni současná společnost vychovaná „starým režimem“ nebyla připravena. Odtud například malá samostatnost občanů a jejich přílišná závislost na „ústřední a vedoucí působnosti státu“.²⁵⁵ Proti demokracii a „nutným“ přeměnám společenského řádu nejvíce brojili „vychovanci a stoupení starého monarchistického režimu“, a právě kvůli tomu byl „tu i tam proveden návrat

244 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 382; Týž: *CD III*, s. 328.

245 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 154.

246 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 380.

247 Čapek, K.: *Hovory*, s. 266.

248 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 359. K Masarykovým názorům na přímou a nepřímou demokracii viz Hain, R.: *Teorie státu*, s. 61.

249 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 381.

250 Týž: *Světová revoluce*, s. 359.

251 Tamtéž, s. 365.

252 Viz Hain, R.: *Teorie státu*, s. 139–140.

253 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 91.

254 Týž: *CD II*, s. 169, 200, 451; Týž: *CD IV*, s. 172.

255 Týž: *CD III*, s. 170.

k absolutismu, k diktatuře“.²⁵⁶ Například Leninova vláda v Rusku se dle Masarykova soudu příliš nelišila od té středověké.²⁵⁷ Bojovat s „reakcí“ bylo podle prezidenta možné jedině tím, že „*ušude musí režim starý, a tudíž starý člověk, ustoupit režimu novému, člověku novému*“. Z toho vyplývalo, že „*všichni národové potřebují vzdělání, vychování a převychování*“.²⁵⁸ Právě nová demokratická forma vlády se neobjede bez vzdělaných občanů, a proto Masaryk kladl velký důraz na otázku školství, které má pro demokracii „*přímo životní význam*“.²⁵⁹ Prezident souhlasil s Platónovou myšlenkou, že ideálního státu lze dosáhnout jen výchovou občanů, a proto podle něj bylo správné, aby měl tuto oblast v kompetenci stát.²⁶⁰

Před tím ale varoval Schwarzenberg, který považoval povinné školní vzdělávání za jeden z nástrojů státu k ovládnutí „duší“ občanů. Ačkoli podobně jako Masaryk²⁶¹ uznával, že přežití republiky závisí na tom, jestli dokáže namísto montérů, kteří nemají ponětí o svobodě, vychovávat uvědomělé republikány,²⁶² monopol státu na ideologickou výchovu podle něj ve svém důsledku vedl k „*nesnesitelnému stavu*“, kdy si moderní stát „*připisuje právo dělat ze všech dětí dnes republikány, zítra fašisty, pozítří komunisty a pak patrně royalisty*“.²⁶³ I v tomto případě se ale projevoval zásadní rozdíl ve způsobu, jakým aristokrat a prezident posuzovali moderní demokratický stát a míru svobody, kterou svým občanům poskytuje. Masaryk sice zdůrazňoval roli státu při procesu vzdělávání a výchovy, avšak také zde ponechával velké pole iniciativě občanů. Na formování „nového člověka“ se měli vedle škol a učitelů podílet rodiče, kněží, inteligence i tisk,²⁶⁴ případně vojenská výchova,²⁶⁵ především se měl ale každý občan vzdělávat sám a měla fungovat „*sebevýchova*“.²⁶⁶ Jedinec tak nepředstavoval pouhou pasivní loutku státního vzdělávacího systému. Vzhledem k Masarykovu pojetí demokracie, v níž spolu mohou existovat a spolupracovat lidé nejrůznějšího politického a náboženského přesvědčení, se navíc při výchově demokratů nemělo jednat o cestu k formování uniformně smýšlejících jedinců.

V Masarykově chápání demokracie ovšem nalezneme rys, který se mohl osobních svobod v podobě, jak jim rozuměl například Schwarzenberg, dotknout podstatně více než výchova občanů k demokratickému způsobu vlády. Aristokrat přiznával určitý význam demokracii jako formě vlády, ale striktně odmítal podobu demokracie coby „*náhrady náboženství*“ a „*cesty k nekonečnému pokroku, bezmezně změně, demokracie jako prostředku*

256 Tamtéž, s. 326.

257 Týž: *CD I*, s. 308.

258 Týž: *CD II*, s. 299. Snaha vytvořit „nového člověka“ představovala výrazný fenomén poválečného světa. O tomto konceptu i různých variantách „nového člověka“ v meziválečné době viz Fasora, L. – Hanuš, J. – Nečasová, D. a kol.: *Svůdnost sociálního experimentu*.

259 Masaryk, T. G.: *CD II*, s. 499.

260 Týž: *CD III*, s. 320.

261 Týž: *CD I*, s. 92.

262 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 160.

263 Tamtéž, s. 159.

264 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 96, 141.

265 Tamtéž, s. 309.

266 Týž: *CD III*, s. 328; Týž: *CD IV*, s. 370.

převýchovy, vytvoření nového člověka, nové společnosti, nové mravnosti“.²⁶⁷ Příznivci takovéto „demokracie“ pak prostřednictvím státu prosazují „*zákony proti hrám, pití a nezdravým zvykům vůbec*“²⁶⁸ a nakonec „*stát určuje i to tělesné obcování svých poddaných, i jejich výchovu a čtbu*“.²⁶⁹

Už bylo zmíněno, že Masaryk demokracii skutečně nechápal jako pouhý mechanismus vládnutí, ale také jako morální kategorii. Nepřál si proto pouze vychovávat demokraty, ale přímo „nového člověka“. Výchova a vzdělávání, respektive „převýchova“ směřující k tomuto cíli se musely nutně dotýkat také způsobu každodenního života občanů, který se měl oprostít od nešvarů „starého režimu“ a „starého člověka“. Po válce tak bylo třeba změnit mnoho věcí a podílet se na „*tvoreni nového života*“.²⁷⁰ Právě proto se Masaryk nebránil opatřením, která mohla vést v zájmu tohoto „pokroku“ k určitému omezení osobní svobody.

Prezident se například stavěl proti požadavku „*volně připustit potrat jako prostředek proti předlndění*“,²⁷¹ vadilo mu tolerování prostituce²⁷² nebo přivítal zavedení prohibice ve Spojených státech s tím, že tento „*vzor*“ budou muset později následovat i ostatní země.²⁷³ Jasnou představu měl také o způsobu, jakým by měl demokrat „správně“ žít. Jednou z hlavních demokratických ctností je podle Masaryka práce: „*Demokracie je vítězstvím práce, práce fyzické i duchovní, nad aristokratickým ideálem nepráce a panování*“.²⁷⁴ Demokrat se proto nikdy nesmí „*ukousat*“ nudou,²⁷⁵ i ve svém volném čase se má „*vzdělávat ušlechtilou zápravou*“.²⁷⁶ Především ale musí poctivě pracovat bez ohledu na obor své působnosti.²⁷⁷ Masaryk v tomto duchu pronesl i jeden znepokojivý výrok: „*[...] pracovitost je mravní povinností každého uvědomělého občana Československé republiky. Lásky k bližnímu, lásky k národu, oddanost lidstvu musí být účinnou – kdo nepracuje, kdo vykořisťuje práci jiných, není Čech a Slovák, není člověk*“.²⁷⁸ Prezident tak očividně nevnímal riziko moderního „kultu práce“, který mohl ve svém důsledku ohrozit právě nezávislost člověka, tělesnou stejně jako duševní.²⁷⁹

Otázkou je, jak se měla tato „pokroková“ agenda prosazovat. Masaryk považoval rozhodování na základě majority v některých případech za nevhodné, například „*o pravdě,*

267 Schwarzenberg, K. VI.: *TD*, s. 188. Schwarzenbergovo pojetí demokracie a svobody v demokracii v některých ohledech předjímá koncept „totalitární demokracie“ Jacoba L. Talmona, srov. Goňcová, M.: *Kříze demokracie*, s. 39–40.

268 Tamtéž, s. 138. Schwarzenberg zde parafrázuje Hillaira Belloc.

269 Tamtéž, s. 192.

270 Masaryk, T. G.: *CD II*, s. 209.

271 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 131.

272 Čapek, K.: *Hovory*, s. 261.

273 Masaryk, T. G.: *CD II*, s. 274.

274 Tamtéž, s. 440.

275 Týž: *CD I*, s. 96.

276 Tamtéž, s. 109.

277 Týž: *CD III*, s. 317.

278 Týž: *CD I*, s. 202.

279 Loewenstein, B.: *Evropská krize*, s. 286.

o základních zásadách politiky, práva a mravnosti se nemůže hlasovat podle většiny“.²⁸⁰ Nikdy ovšem nekonkretizoval, čeho by se hlasování parlamentu nemělo týkat, ačkoli jde o zásadní problém, kdy na sebe naráží principy vůle lidu, osobní svobody, morálky a náboženského přesvědčení. Na příkladu Masarykova postoje k zavedení prohibice v Americe však můžeme předpokládat, že by se hlasování o otázkách podobného rázu v zásadě nebránil, protože se podle něj jednalo o nutný krok na cestě k dokonalejší a mravnější společnosti, který připouští určitý zásah do osobních svobod. Na druhou stranu, například prostituci si Masaryk nepřál „*policejně potlačiti, ale zrušiti organicky*“, odstraněním bídy a lepší výchovou společnosti.²⁸¹ Prezident obecně často varoval před unáhlenými kroky a změnami stávajícího právního řádu, protože na reformy byl podle něj času dostatek.²⁸²

Podobně jako Schwarzenberg se také Masaryk domníval, že aby byly zákony vynutitelné a závazné pro všechny občany, musí být navázány na mravní řád.²⁸³ Zatímco pro šlechtice byl zřídkem takové legitimacy Bůh, prezident vzhledem ke svojí kritice teokracie „starého režimu“ požadoval přísné oddělení politiky a náboženství. Politika se nikdy nemá opírat o konkrétní konfesi či církev, ale o mravnost.²⁸⁴ Problém ovšem spočívá v tom, že právě náboženství podle Masaryka „*sankcionuje mravnost*“, a tím řídí všechno, i jednání politické.²⁸⁵ Mravnost je společným základem všech vyznání a jedině v tomto smyslu je pak možné „*ideový základ státu nazvat také náboženským*“.²⁸⁶ Oddělení politiky a náboženství tak nebylo ani v Masarykově myšlení důsledné.²⁸⁷

Jistě k tomu přispívalo, že Masarykovo vlastní pojetí demokracie i mravnosti se nezákládalo pouze na rozumové úvaze či studiu dějinného vývoje, ale vyplývalo z jeho osobitého náboženského přesvědčení. Při pokusu vysvětlit svoje pojetí demokracie Masaryk hovořil o „*náboženské demokracii*“, spočívající na víře, že lidé jsou si jako nesmrtelné duše rovny.²⁸⁸ Filozof byl přesvědčen, že právě demokracie, nikoli „starý režim“, je jako „*mravní smysl*“ moderního státu „*z Boží milosti*“²⁸⁹ a že konečným cílem státu je „*osvobození duší*“.²⁹⁰ Prezidentovo pojetí demokracie tedy mělo silný náboženský charakter, což se projevovalo ve způsobu, jakým Masaryk o demokracii uvažoval, jakou úlohu jí ve společnosti přikládal a jakou její formu by rád prosadil jako závaznou pro všechny občany. Prezident tak sice odmítal, aby stát vycházel z určitého náboženského přesvědčení, ale

280 Čapek, K.: *Hovory*, s. 210.

281 Tamtéž, s. 262. Masaryk obecně věnoval malou pozornost otázce vynutitelnosti práva a ani v tomto ohledu neformuloval jednoznačné stanovisko. I když připouštěl, že někdy je nutné použít „*nátlak*“ pro prosazení a udržení právního řádu, násilí jako prostředek moci v obecné rovině odmítal, viz Hain, R.: *Teorie státu*, s. 88.

282 Masaryk, T. G.: *CD I*, s. 32; Týž: *CD IV*, s. 143.

283 Týž: *CD IV*, s. 39.

284 Týž: *CD I*, s. 234.

285 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 110.

286 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 39.

287 K poměru etiky a víry v rámci Masarykova pojetí práva viz Hain, R.: *Teorie státu*, s. 84.

288 Ludwig, E.: *Ducha a čin*, s. 55.

289 Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 334.

290 Týž: *CD I*, s. 193.

právě z toho svého, které se pohybovalo „*mimo jakékoliv konfese*“²⁹¹ a které mnohdy bývalo považováno za nejvíce problematickou stránku jeho filozofie,²⁹² takovouto ideovou základnu fakticky učinit chtěl. Není proto divu, že musel ze strany liberálů čelit výtkám, že právě jeho humanismus je „*teokratický*“²⁹³ a že se proti jeho výkladu demokracie, ale i smyslu českých dějin, a tím i československého státu, stavěli rovněž někteří katolíci.²⁹⁴ Naskytá se potom otázka, v jaké míře může Masarykova vize demokracie fungovat i bez onoho náboženského fundamentu,²⁹⁵ na němž byla v jeho vlastním případě postavena a který je vzhledem ke své svéráznosti jen obtížně přenositelný.²⁹⁶

Z Masarykovy představy, že vývoj k demokracii je naplněním „vyššího plánu“, který směřuje dějiny ke stále dokonalejšímu pokroku lidské společnosti,²⁹⁷ pramenilo také jeho přesvědčení, že demokracie je „neodvratná“ a že se nakonec přes všechny překážky prosadí.²⁹⁸ Ve 30. letech tomu ale situace v Evropě příliš nenasvědčovala. Aby Masaryk nemusel svoje ideály pod vnějším tlakem opustit, byl dokonce ochoten přehodnotit svůj pohled na soudobé autoritativní režimy. Sice se podle něj jednalo o pokusy navázat na absolutismus „starého režimu“, na druhou stranu se ani tyto „reakční“ systémy nedokázaly ubránit proměnám poválečného světa. Masaryk upozorňoval, že Hitler, Mussolini i Stalin jsou prostí „*muži z lidu*“ a že se při své vládě dovolávají vůle lidu.²⁹⁹ Oproti „starému režimu“ zde byl tudíž zásadní rozdíl spočívající v tom, že Hitler, ale totéž lze říci o Mussolinim, „*byl přijat svým národem: není to král, ale muž jako jiní*“.³⁰⁰ I tyto autoritativní režimy tak podle prezidenta představovaly „*určitý druh demokracie*“³⁰¹, i když se nejednalo o demokracii „*přesprávně sympatickou*“³⁰² a rozhodně ne „*tu jeho*“.³⁰³

291 Dokulil, M.: *Masaryk a náboženství*, s. 13.

292 Polák, S.: *T. G. Masaryk.*, s. 19.

293 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 394. Pokud by bylo možné v Masarykově případě opravdu hovořit o určité formě teokracie jako vládě Boha nad světem, je příznačné, že i tu by Masaryk chápal nikoli jako absolutistické panování Boha, ale jako příležitost lidí ke spolupráci s ním: „[...] *můj teismus vidí v člověku spolupracovníka Božího, a duše každého člověka je jako nesmrtelné individuum stejně cenná. Věčné nemůže být věčnému lhostejné.*“ Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 127.

294 Putna, M. C.: *Česká katolická literatura*, s. 535n.

295 Lubomír Nový mluví spíše o „duchovním fundamentu“, čímž se má zdůraznit, že Masaryk nechápal demokracii samu jako nové náboženství, které má to staré nahradit, viz Nový, L.: *K pojímám „demokracie a theokracie“*, s. 274.

296 Martin C. Putna naopak soudí, že to byla právě Masarykova neochota přesněji formulovat pozitivní obsah svého náboženského programu, která otevírala prostor ostatním, aby ji mohli domýšlet a konkretizovat, viz Putna, Martin C.: *Česká katolická literatura*, s. 221. Stejně tak Masarykova zbožnost nacházející se mimo konkrétní konfese, mohla paradoxně najít odezvu mezi českými mysliteli, kteří si tradičně zachovávali odstup od institucionálních církví, viz tamtéž, s. 235.

297 Masaryk, T. G.: *CD I*, s. 234; *Týž: CD II*, s. 467.

298 *Týž: CD IV*, s. 364.

299 *Tamtéž*, s. 363.

300 *Tamtéž*, s. 360.

301 *Tamtéž*, s. 363, podobně s. 376.

302 *Tamtéž*, s. 482.

303 *Tamtéž*, s. 360.

Mohlo by se tak zdát, že Masaryk souhlasil se Schwarzenbergovou tezí o spřízněnosti demokracie a totalitárních diktatur na základě principu svrchovanosti lidu. Prezident ale přes určitou podobnost spatřoval také důležité rozdíly mezi oběma formami „demokratické“ vlády. V marxismu i fašismu „*masa se stává státem*“,³⁰⁴ zatímco Masaryk vždy důrazně vystupoval proti chápání „lidu“ jako neurčité „masy“, nikdy se nemělo zapomínat, že „lid“ je souborem konkrétních jednotlivců.³⁰⁵ Odlišný byl také přístup ke svobodě a autoritě. Diktátorské režimy kladly důraz na autoritu, Masaryk sice uznával, že i v demokracii musí být autorita přítomna, ale „*ne bez svobody*“,³⁰⁶ myšleno především oné pozitivní svobody, díky níž se může každý člověk zapojit do veřejného života. Oba systémy tak stály právě v otázce svobody proti sobě a Masaryk díky svojí víře v pokrok ani na konci života nepochyboval, který z nich nakonec zvítězí: „[...] *každá reakce, každý sestup k demagogii a fanatismu není než epizoda, po níž – se zbytečnými ztrátami, za cenu krve a drahého času – se vrátí svoboda lidských duší.*“³⁰⁷

Závěr

Isaiah Berlin ve svojí úvaze o dvojím pojetí svobody prohlásil, že „*touha vládnout si sám nebo alespoň účastnit se procesu, jímž bude ovládán můj život, možná tkví stejně hluboko jako touha po svobodné oblasti jednání a historicky je asi starší. Ale tyto touhy nemají stejný cíl. Jsou dokonce natolik odlišné, že vposledku vedly k velkým ideologickým střetům, jimiž je ovládán náš svět.*“³⁰⁸ Potvrdilo se to i v případě Masaryka a Schwarzenberga, jejichž pojetí svobody se výrazně lišilo. Ani jeden z nich přitom nepochyboval, že právě jím preferovaná forma svobody je ta „správná“, a příliš se nezamýšlel nad tím, že by její prosazení mohlo mít za následek omezení svobody jinak myslících nebo cítících lidí. Masaryk by zřejmě nechápal jako problematické, jestliže by se v rámci „převýchovy“ k „novému“, mravnějšímu, a tím i svobodnějšímu člověku zasahovalo do některých osobních svobod, například by se zavedla prohibice, Schwarzenberg se zase nezabýval otázkou, zda by všem vyhovoval návrat ke „středověké společnosti“, v níž by byla kvůli zabezpečení určitého druhu svobody zřejmě omezena politická práva, přístup ke vzdělání nebo svobodná volba povolání.

Oba muži se v tomto ohledu ukazují jako charakterističtí představitelé dvou různých druhů svobody. Schwarzenberg byl jakožto stoupenec „negativní“ svobody přesvědčen, že svoboda, rovnost nebo spravedlnost jsou různé hodnoty, které nelze zaměňovat. Svoboda pro něj měla nejdůležitější postavení, přičemž on sám uznával, že její důsledné prosazení není slučitelné se sociální rovností. Vyřešit toto morální dilema, které je „negativnímu“ pojetí svobody vlastní,³⁰⁹ mu pomohla víra, že rozdílnost společenského postavení

304 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 125.

305 Masaryk, T. G.: *CD I*, s. 233.

306 Ludwig, E.: *Duch a čin*, s. 126.

307 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 438.

308 Berlin, I.: *Čtyři eseje o svobodě*, s. 230.

309 Dahrendorf, R.: *Pokoušení nesvobody*, s. 51.

jednotlivých lidí vyplývá z Božího řádu, v němž má každý člověk stanoveno svoje příslušné a v podstatě neměnné místo, na němž může nejlépe sloužit sobě i společenskému celku. Tento řád měl ale také zabezpečit, aby jedinci i jednotlivé skupiny svojí svobody a moci nezneužívali proti těm ostatním a svévolně nemohli nikomu odejmout privilegia, jimiž každý člověk disponoval na základě svého postavení a funkce ve společnosti.

Masaryk oproti tomu chápal svobodu jako příležitost k seberealizaci. Podobně jako další lidé, kteří oceňovali význam „pozitivní“ formy svobody, také on souhlasil s tím, že svoboda, rovnost a spravedlnost, včetně té sociální, se vzájemně nevylučují, naopak se spíše podmiňují, a že teprve odstraněním různých (např. společenských nebo ekonomických) překážek může být svoboda plně rozvinuta a využita.³¹⁰ Proto byl Masaryk přesvědčen, že „svoboda neznamená nic, je-li prázdný žaludek. Chudému zemědělcí je chalupa královstvím. Dáte mu svobodu a dostane chuť k práci. Ale co ví o vlasti a co se stará, když mu děti duševně i duchovně hynou v špíně bídy.“³¹¹

Díky zkušenostem nabytým v novém státě si byl ale Masaryk vědom toho, že i při vyrovnání výchozích podmínek ne každý dokáže možnost iniciativy, kterou mu svoboda poskytuje, náležitě využít: „[...] v demokracii povolán je občan každý, každý je odpovědný. Ale ovšem i v demokracii je mnoho povolanych, ale málo vyvolených...“³¹² Působit přitom mohly nejen nedostatečné schopnosti jednotlivců, ale také sobecké zájmy, což se během první republiky projevilo na řadě konkrétních korupčních kauz. Masaryk proto podobně jako Schwarzenberg stanovil určitý vyšší mravní řád jako nutný korektiv svobody. Byla jím právě samotná demokracie, k jejímuž budování měla směřovat seberealizace občanů umožněná svobodou. Demokratická forma vlády navíc umožňovala každému jedinci i skupině hájit a prezentovat svoje zájmy při hledání nejlepších řešení napříč společností. Díky těmto „kontrolním mechanismům“ mohli Masaryk i Schwarzenberg pokládat svoje pojetí svobody za nepřiliš sporné a ve svém důsledku za přínosné pro všechny členy společnosti.

Příčina, proč lidé usilují o prosazení vlastního pojetí svobody na úkor těch ostatních, podle Berlina spočívá v obecně sdílené představě, že v každém člověku existuje „ideální já“, k němuž by dotyčný dospěl, pokud by byl rozumnější, osvícenější apod. Toto „ideální já“ by si přálo a myslelo to samé, co si přejeme a myslíme my, kteří pochopitelně „rozumnější“ jsme. V zájmu vyššího a „žádoucího“ cíle (tedy nastolení svobodnější společnosti), na němž by se všichni „rozumní“ lidé nepochybně shodli, pak považujeme za ospravedlnitelné buď donucovat ostatní k něčemu, čehož prospěšnost ve svém současném stavu ještě nedovedou pochopit, nebo naopak bránit komukoli zasahovat do určitého „ideálního“ stavu společnosti, který je pro její členy bez ohledu na jejich mínění prospěšný.³¹³

Masaryk a Schwarzenberg svobodu pojímali právě takto. Oba však měli zábrany svůj program prosazovat silou a vnucovat jej ostatním a z tohoto hlediska odmítali rovněž totalitární tendence v meziválečné Evropě. Můžeme tak říci, že odolali onomu „pokuše-

310 Srov. Swift, A.: *Politická filozofie*, s. 61; Taylor, C.: *What's Wrong with Negative Liberty*, p. 213–214.

311 Masaryk, T. G.: *CD IV*, s. 64.

312 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 388.

313 Tamtéž, s. 231–233.

ní nesvobody“, před kterým varoval Dahrendorf. Jejich zdrženlivost ale do značné míry vyplývala z přesvědčení, že lidé časem pochopí, že právě jejich představa ideálního uspořádání společnosti je ta pravá a že ji sami přijmou. Toto očekávání pravděpodobně vyplývalo mimo jiné z toho, že Masaryk i Schwarzenberg nacházeli legitimizaci pro svoji vizi svobody ve vlastním náboženském přesvědčení, čímž ze svého osobního názoru učinili projev „vyšší“ vůle, která nutně dojde naplnění. Právě náboženský základ, na němž byly jejich koncepty ideální svobodné společnosti postaveny, ale mohl komplikovat jejich pochopení i přijetí většinovou společností.

Přes rozdílné pojetí svobody Masaryk i Schwarzenberg spatřovali stejného nepřítele, který svobodu v poválečném světě ohrožoval. Byl jím „absolutistický“ nebo „totalitní“ stát regulující každý aspekt života svých občanů. Přesto se oba kvůli odlišnému konceptu svobody, k němuž se hlásili, nedokázali shodnout v otázce, jak tomuto nebezpečí čelit. Schwarzenberg spatřoval řešení ve vytvoření společenských struktur, které by stály mezi občanem a státem a fakticky by moc státu omezovaly, v republikánském zřízení přitom mohou podobnou roli plnit i zákony a ústava, které se ovšem musí těšit téměř posvátné úctě. Pro Masaryka byla hlavní zárukou svobody a demokracie naopak výchova uvědomělých občanů i poslanců, jejich demokratické přesvědčení,³¹⁴ a především využití vlastní iniciativy. Právě tou se měla omezovat moc státu.

Oba přístupy měly určitou slabinu. Schwarzenberg pojímal vztah státu a jedince až příliš jednosměrně, když občanům přisoudil zcela pasivní roli a upřel jim jakoukoli možnost iniciativy, kterou přitom mají nejen v parlamentní demokracii, ale do určité míry dokonce i v totalitárních režimech.³¹⁵ Masaryk na druhou stranu občas podceňoval křehkost postavení, do něhož může moderní stát, ať už řízený diktátorem nebo parlamentní většinou, jedince dostat. Díky své víře v pokrok možná až příliš spoléhal na to, že se většina problémů demokracie postupně vyřeší sama skrze výchovu občanů, i když je pravda, že tento vývoj vnímal jako nikdy nekončící proces. Nezajímal se proto příliš o struktury mimo jedince, které by dokázaly jeho svobodu ochránit i tehdy, když toho není sám vlastními silami schopen, nebo když o svobodu ztratí, byť třeba jen dočasně, zájem,³¹⁶ což považoval za důležité například Tocqueville.³¹⁷ Už za Masarykova života přitom byly některé jeho plány a ideály konfrontovány s komplikovanou realitou poměrů v meziválečném Československu, která jejich prosazení přinejmenším ztěžovala.

Další problematický moment v myšlení obou intelektuálů lze spatřovat v tom, že až příliš zjednodušovali argumenty a představy svých názorových oponentů. Středověk, proti kterému bojoval Masaryk, rozhodně nebyl ten Schwarzenbergův, a stejně tak prezidentova představa demokracie měla daleko k té, před níž šlechtic varoval. Schwarzenberg měl přitom dostatek příležitostí, aby se s Masarykovými postoji lépe seznámil a poctivěji je promyslel. Ačkoliv Masaryk poznat Schwarzenbergovy texty dost dobře nemohl, aristokratické ideje o středověku, moderním státu a parlamentarismu vycházely z podstatně

314 Např. Masaryk, T. G.: *CD III*, s. 91; Týž: *CD IV*, s. 478–479; srov. Hain, R.: *Teorie státu*, s. 69.

315 Srov. Pullmann, M.: *Sociální dějiny*, s. 707.

316 Srov. Hain, R.: *Teorie státu*, s. 69.

317 Tocqueville, A. de: *Starý režim a revoluce*, s. 42.

širšího ideového proudu, do něhož patřili i další významní katoličtí spisovatelé a myslitelé své doby jako Chesterton či Belloc, ale také někteří jejich čeští obdivovatelé, s nimiž se Masaryk obeznámit mohl.³¹⁸ Pokud by hlava státu a aristokrat brali zřetel na argumenty svých oponentů, možná by se vyvarovali některých jednostranností, kterých se ve svých úvahách o svobodě dopouštěli.

Přes tyto nedostatky Masaryk i Schwarzenberg přinesli mnohé zajímavé postřehy o svobodě, její povaze, podmínkách, ve kterých může fungovat, ale i hrozbách, kterým musí čelit. Každý ovšem mluvil o poněkud jiném druhu svobody. Pro nás je důležité přemýšlet o obou těchto perspektivách, protože většinou platí, že určitou svobodu lze prosadit pouze na úkor jiné.³¹⁹ Pokud považujeme svobodu za „svatou, nedotknutelnou hodnotu“, je v podstatě nemožné docílit dohody mezi zastánci různých pojetí svobody. Jak správně upozornil Berlin, ve výsledku však nikdy nezbyde, než v této citlivé a složité otázce „nalézt praktický kompromis“.³²⁰ A to lze jediné tehdy, pokud si budeme vědomi toho, že naše pojetí svobody není jediné možné.

Použité prameny a literatura

Prameny:

- Bojna [Karel VI. Schwarzenberg]: *Pravicové postavy*. Díl I. Praha 1936.
 Bojna [Karel VI. Schwarzenberg]: *Pravicové postavy*. Díl II. Praha 1936.
 Čapek, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha 2019.
 Holeček, Josef: *Česká šlechta*. Výklady časové i historické. Praha 1918.
 Ludwig, Emil: *Duch a čin*. Praha 2012.
 Malidajev, Kyril [Karel VI. Schwarzenberg]: *Anglický distributismus*. Řád II, 1935, s. 170–171.
 Malidajev, Kyril [Karel VI. Schwarzenberg]: *Slovenská samospráva*. Řád I, 1934, s. 573–576.
 Masaryk, Tomáš Garrigue: *Cesta demokracie*. Díl I. Praha 1994.
 Masaryk, Tomáš Garrigue: *Cesta demokracie*. Díl II. Praha 2007.
 Masaryk, Tomáš Garrigue: *Cesta demokracie*. Díl III. Praha 2002.
 Masaryk, Tomáš Garrigue: *Cesta demokracie*. Díl IV. Praha 1997.
 Masaryk, Tomáš Garrigue: *Světová revoluce*. Za války a ve válce 1914–1918. Praha 2005.
Obžalovací spis české šlechty. Národní listy 5. 4. 1918, s. 5.
 Schwarzenberg, Karel VI.: *Torzo díla*. Praha 2007.
 Středa, Jindřich [Karel VI. Schwarzenberg]: *Abdikace Edvarda VIII*. Řád III, 1936, s. 518–528.
 Středa, Jindřich [Karel VI. Schwarzenberg, Karel]: *Stát a revoluce*. Řád II, 1935, s. 388–395.

318 Med, J.: *Spisovatelé a krize*, s. 496–498.

319 Berlin, I.: *Čtyři eseje o svobodě*, s. 223.

320 Tamtéž.

Literatura:

- Arendtová, Hannah: *Krise kultury*. Čtyři cvičení v politickém myšlení. Praha 1994.
- Berlin, Isaiah: *Čtyři eseje o svobodě*. Praha 1999.
- Bezecný, Zdeněk: *Příliš uzavřená společnost*. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. České Budějovice 2005.
- Bonnassie, Pierre: *Svoboda a otroctví*. In: Le Goff, Jacques – Schmitt, Jean-Claude: *Encyklopedie středověku*. Praha 1998, s. 766–776.
- Broková, Eva: *Prezident Republiky československé*. Instituce a osobnost T. G. Masaryka. Praha 2001.
- Burke, Edmund: *Úvahy o revoluci ve Francii*. Brno 1997.
- Carter, Ian: *Positive and Negative Liberty*. In: Zalta, Edward N. (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition), dostupné online: <https://plato.stanford.edu/entries/liberty-positive-negative/>, citováno 20. 1. 2022
- Činátl, Kamil: *Dějiny a vyprávění*. Palackého dějiny jako zdroj historické obraznosti národa. Praha 2011.
- Dahrendorf, Ralf: *Pokušení nesvobody*. Intelektuálové v časech zkoušek. Jinočany 2008.
- Dokulil, Miloš: *Masaryk a náboženství*. Brno 2018.
- Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Nečasová, Denisa a kol.: *Svědnost sociálního experimentu*. Nový člověk 20. století. Praha 2018.
- Glasheim, Eagle: *Urození nacionalisté*. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století. Praha 2012.
- Goňcová, Marta: *Krise demokracie ve 20. století a Evropa*. Brno 2010.
- Hájková, Dagmar – Horák, Pavel (eds.): *Republika Československá 1918–1939*. Praha 2018.
- Hazdra, Zdeněk: *Šlechta ve službách Masarykovy republiky*. Praha 2015.
- Horčíčka, Václav: *Schwarzenbergové, orličká větev*. In: Horčíčka, Václav – Županič, Jan: *Šlechta na Křižovatce*. Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mansfeldové v 1. polovině 20. století. Praha 2017, s. 423–584.
- Kováč, Dušan – Michela, Miroslav: *Na ceste k poznaniu*. Dušan Kováč o slovenskom dejepisectve s Miroslavom Michelom. Bratislava 2020.
- Kučera, Martin: *Pekař proti Masarykovi*. Historik a politika. Praha 1995.
- Loewenstein, Bedřich: *Evropská krize v Masarykově diagnóze a terapii*. In: Loewenstein, Bedřich: *Občanská společnost a její krize*. Brno 2015, s. 268–290.
- Marek, Pavel: *Český katolicismus 1890–1914*. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století. Olomouc – Rosice 2003.
- Marek, Pavel: *K některým aspektům církevní krize na počátku první Československé republiky*. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Politologia* 3, 2004, s. 161–179.
- Bloch, Marc: *Králové divotvůrci*. Praha 2004.
- Med, Jaroslav: *Spisovatelé a krize demokracie*. Česká literatura LVI, 2008, s. 491–507.
- Mill, John Stuart: *Vybrané spisy o etice společnosti a politice*. Díl II. Praha 2018.
- Neudorflová, Marie L.: *Zapomenutý koncept Masarykovy „humanitní demokracie“*. In: Řepa, Milan (ed.): *19. století v nás*. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Praha 2008, s. 243–256.
- Nový, Lubomír: *K pojmům „demokracie a theokracie“ v Masarykově politické filosofii*. In: *První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk*. Praha 1995, s. 269–275.

- Patočka, Jan: *Masaryk a dnešní otázky*. In: Patočka, Jan: Češi. Díl I. Praha 2006, s. 87–91.
- Placák, Petr: *Duch křesťanství a duch otroctví*. Karel Schwarzenberg (1911–1987). Část 1–3. In: Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku 14. 1998, č. 85, s. 43–58; Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku 15. 1999, č. 86, s. 107–120; Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku 15. 1999, č. 87, s. 116–127.
- Petrusek, Miloslav (red.): *Velký sociologický slovník*. Díl II. Praha 1996, „svoboda“, s. 1254–1255.
- Polák, Stanislav: *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*. Díl 7. Praha 2014.
- Pullmann, Michal: *Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění*. Soudobé dějiny XV, 2008, s. 703–717.
- Putna, Martin C.: *Torzo díla Karla VI. Schwarzenberga*. In: Schwarzenberg, Karel VI.: Torzo díla. Praha 2007, s. 7–82.
- Putna, Martin C.: *Česká katolická literatura 1918–1945*. Praha 2010.
- Putterman, Theodore L.: *Berlin's Two Concepts of Liberty: A Reassessment and Revision*. Politiy XXXVIII, n. 3, Jul. 2006, p. 416–466.
- Rhys, Jones: *Beethoven and the sound of revolution in Vienna, 1792–1814*. The Historical Journal LVII, 2014, pp. 947–971.
- Scruton, Roger: *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*. Palgrave Macmillan 2007, „freedom, political“, p. 260–262.
- Swift, Adam: *Politická filozofie. Základní otázky moderní politikologie*. Praha 2005.
- Šedivý, Ivan: *T. G. M. K mytologii první československé republiky*. Praha 2022.
- Šmíd, Marek: *Apoštolský nuncius v Praze. Významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920–1950*. Brno 2015.
- Taylor, Charles: *What's Wrong with Negative Liberty*. In: Philosophy and the Human Sciences. Philosophical Papers, vol. 2, 1985, pp. 211–219.
- Tocqueville, Alexis de: *Starý režim a revoluce*. Praha 2003.
- Tomeš, Josef: *Viktor Dyk a T. G. Masaryk. Dvoji reflexe češství*. Praha 2014.

The Old Regime and the World Revolution. Transformation of Freedom in History from the Perspective of Karel VI. Schwarzenberg and Tomáš Garrigue Masaryk

Freedom is one of the most important human values, but in the practical field there can be social and political disputes over what exactly freedom means, who has the right to it and what its forms are most important. Conflicts are caused by the fact that there are different types and concepts of freedom. The philosopher Isaiah Berlin distinguished between positive freedom, it means freedom 'to something', and negative freedom, freedom 'from something'. The representatives of these two types of freedom in the Czech history can be considered the first Czechoslovak president Tomáš Garrigue Masaryk, who preferred positive freedom, and the nobleman Karel VI. Schwarzenberg, for whom freedom, on the other hand, was important in a negative sense. Although freedom was a major issue in the thinking of the two intellectuals, their ideas differed significantly. Masaryk understood freedom as an opportunity for all citizens to participate in building a democratic society, which was to be the main goal of freedom. Schwarzenberg saw freedom in creating 'checks'

that would protect individuals and various social formations from state power and allow them to function autonomously. These two concepts of freedom also influenced the view of Masaryk and Schwarzenberg on the development of the idea and form of freedom in modern European history. According to Masaryk, freedom began to gain ground only after the Reformation and the times of the great revolutions, and after World War I came a ‚new regime‘ based on freedom and democracy, which, despite some reactionary tendencies, finally prevailed. Schwarzenberg, on the other hand, considered the Middle Ages to be the golden age of freedom, when there was a plurality of centers of power and the autonomy of various social and professional entities. According to him, the Reformation and series of revolutions of the 18th and 19th century gradually destroyed these independent units and their freedoms, and after World War I a new danger arose in the form of a totalitarian state.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

